

גוסטב גבריאל כהן

חזון המדינה העצמאית

שני כתבים מראשית הציונות

גוסטב גבריאל כהן

חזון המדינה העצמאית

שני כתבים מראשית הציונות

הקדמה ונספח:

גבי ורבורג

נספח:

האנה לניץ

הקדמה ועריכה של המהדורה הגרמנית:

דניאל הופמן

אוניברסיטת חיפה

מוסד הרצל

Gustav Gabriel Cohen

Das Ideal des eigenen Staates

תרגום מגרמנית: אורנה כרמל

עריכת לשון: דפנה שופי

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב ומראש מהמוציא לאור.

מסת"ב: 978-965-541-020-4 ISBN:

© כל הזכויות שמורות למוסד הרצל, אוניברסיטת חיפה
סדר ועימוד: פרדס הוצאה לאור

נדפס בישראל, תש"ע

מוקדש לזכרה של ד"ר האנה לנץ
אשר פרסמה את נוסחתו המקורית של הספר

תוכן העניינים

7	מילה אישית
9	מבוא
9	א. החברות בין גוסטב גבריאל כהן לתיאודור הרצל
	ב. "שאלת היהודים והעתיד" מאת גוסטב גבריאל כהן
19	בראי הציונות בשנות השמונים של המאה התשע עשרה
26	ג. שלושה שלבים
29	שאלת היהודים והעתיד
63	שלושה שלבים
107	נספח I: גוסטב גבריאל כהן — זיכרון משפחתי — מאת האנה לנץ
	נספח II: רשימות על חייו של פרופ' אוטו ורבורג, הנשיא השלישי
113	של ההסתדרות הציונית — מאת גבי ורבורג

מילה אישית

את כתב היד המהווה את החוברת שבידכם ראיתי לראשונה ב־1936. סבי, פרופ' אוטו ורבורג, הנשיא השלישי של ההסתדרות הציונית, ביקר אז בביתנו שבחיפה, זמן קצר לאחר מות רעייתו אנה ורבורג. אנה הייתה בתו הבכירה של גוסטב גבריאל כהן, מחבר הספר, וכתב היד היה מונח דרך קבע על הכוננית שבחדר אבי, אך מעולם לא ראיתיו קודם לכן. על העטיפה החיצונית נרשמה הכותרת (בגרמנית) "הבעיה היהודית והעתיד" והכתוב הודפס ב־1881 בסטנסיל וחולק לבני המשפחה ולידידים.

מה שזכור לי מן השיחה עם אוטו ורבורג על אודות הספר באותו ביקור הוא שלדבריו בזכותו הוא הפך לציוני. משפחתנו עלתה ב־1933 לארץ ישראל. איני זוכר פרטים רבים נוספים מהתקופה ההיא, אך הספר של גוסטב גבריאל כהן — שבעטיו נקראתי גבריאל — המשיך את דרכו במשפחה ונשמר בארכיון של אחותי חנה בקיבוץ שדות ים כשהלכה לעולמה. משם לקחתיו ולאחר לבטים מסוימים בדבר האפשרות לפרסמו נתתי אותו ל"מחלקת הספרים הנדירים" באוניברסיטת חיפה ושם הוא מונח עד עצם היום הזה.

גלגולי כתב היד אל מכבש הדפוס — בטרם ראה אור בעברית — החלו במינכן בשנות האלפיים, שם חיה ד"ר יוהנה (האנה) לנץ, נכדה של גוסטב גבריאל כהן, שבאחד מביקוריה בארץ העלתה את הרעיון להוציאו לאור בגרמניה.

וכך בשנת 2003 ראה אור בברלין בהוצאת IBA (International Media and Book Agency) הספר, פרי עטו של גוסטב גבריאל כהן, ושמו בגרמנית *Das Ideal des eigenen Staates*. בספר שני כתבים של גוסטב גבריאל כהן, "הבעיה

היהודית והעתיד" ו"שלושה שלבים" וכן מבוא מאת העורך הגרמני של הספר, דניאל הופמן, שאף שזר בספר הערות הסבר לקוראים הגרמנים. האנה לנץ הוסיפה לספר את סיפור השושלת המשפחתית.

תשאלו בצדק: מה טעם בגרמנית? מי בגרמניה של היום עשוי להיות מעוניין בספר ארכאי שכתבתו קדמה לספר "מדינת היהודים" של תיאודור הרצל? ואכן בגרמניה לא היו לו קוראים רבים. כשהעליתי את הנושא באחד השיעורים של ד"ר פניה עוז-זלצברגר באוניברסיטת חיפה, שבו היא דיברה על "מדינת היהודים" של הרצל, היא נרתמה לעזרה לתרגם את ספרו של גוסטב גבריאל כהן לעברית, וכך לאחר שיחה עם נשיא האוניברסיטה ועם פרופ' יואב גלבר, העומד בראש מוסד הרצל לחקר הציונות, קיבל עליו מוסד זה לדאוג להוצאתו לאור בישראל.

תודות גם לאחי, פרופ' מיכאל ורבורג, בני דודי מייקל ורנטה ורבורג מלונדון.

ועוד אנקדוטה להשלמת הסיפור. ביומניו סיפר תיאודור הרצל על הידידות שהתפתחה בינו לבין גוסטב גבריאל כהן מאז הקונגרס הציוני הראשון. בעקבות ידידות זו הזמין הרצל את פרופ' אוטו ורבורג, סבי, וביקש ממנו פרטים על החי והצומח בארץ ישראל כדי להשלים את כתיבת ספרו "אלטנוילנד".

חשבתי במילים ספורות אלה להסביר את הקשר האישי שלי ושל משפחתי לספר החדש-ישן של גוסטב גבריאל כהן.

מבוא

א. החברות בין גוסטב גבריאל כהן לתיאודור הרצל

באוגוסט 1904 פורסמו בירחון "מזרח ומערב, הירחון המאויר ליהדות מודרנית" (*Ost und West*) חיבורים רבים לזכרו של תיאודור הרצל שנפטר חודש קודם לכן. גם חיבורו של גוסטב גבריאל כהן על חברותו עם המנוח פורסם שם. כהן נענה לבקשת המערכת ושלה "מכתבים אחדים מאת ד"ר הרצל מהשנים הראשונות להיכרותנו".¹ הוא בחר שלושה מהמכתבים הרבים שהרצל שלח לו וצירף את פרשנותו. המכתבים שצירף ממחישים את חברותו של כהן עם הרצל, ולא זו בלבד אלא שהם מאפשרים גם הצצה אוטוביוגרפית לראשית התקופה "הציונית" של כהן, אשר שורשיה בשנות השמונים המוקדמות של המאה התשע עשרה.

האירוע המעצב שהצית את המחויבות של כהן לשאלת היהודים היה קריאת הרומן "דניאל דירונדה" מאת הסופרת האנגליה ג'ורג' אליוט, אשר פורסם ב-1876. "זמן מה לאחר שקראתי את 'דניאל דירונדה' מאת ג'ורג' אליוט — זה היה בתחילת שנות השמונים — הכתה בי לפתע ההכרה כי הסופרת צודקת, התרופה היחידה למחלת היהודים היא הקמת מדינה יהודית בפלשתינה; זהו האידאל היחיד אשר יצליח לגרום לעמנו להתאושש".² המילים שהשתמש בהן

1 Gustav G. Cohen, "Aus den Anfängen der Herzl'schen Tätigkeit. Drei Briefe von Theodor Herzl", in: *Ost und West. Illustrierte Monatsschrift für modernes Judentum*, IV 8-9, August 1904, pp. 593-600, 593 (להלן: כהן, ההתחלות).

2 שם, עמ' 594.

כהן באוגוסט 1904 לתיאור הרהוריו הראשונים על מדינה יהודית הן המילים שהשתמש בהן כמעט רבע מאה מוקדם יותר, כאשר נבט בלבו הרעיון של קימום לאומי של היהדות. אף שבאותם ימים — שבהם הסתיימו בטרם עת חייו של הרצל — כבר כלל אוצר המילים הציוני מילים אלה, הרי כשהופיעו בחיבורו של כהן "שאלת היהודים והעתיד", שנכתב כאמור רבע מאה קודם לכן, היה ההקשר ההיסטורי שלהן שונה לחלוטין. "כאשר כתבתי מאוחר יותר את הרהורי לא חשבתי על פרסום — ציפיתי אך לתגובה של גיחוך — אלא על העניין שייתכן שיתעורר בקרב צאצאיי, אם וכאשר נבואת הלב המיוחלת אכן תתגשם. המכרים המעטים שלהם הצגתי את כתב היד הגיבו באדישות או בהתנגדות נחרצת. הניצוץ לא ניצת".³

היו אלה בעיקר הרעיון המדיני והמחשבה על קימום לאומי שבתחילת שנות השמונים של המאה התשע עשרה נראו ליהודים הגרמנים מוטעים מן היסוד, שכן היו מנוגדים לחלוטין לשאיפתם של היהודים לאמנסיפציה ולאסימילציה, הרעיונות שעמדו במרכז חייהם בגרמניה. את התגובה המשוערת של העיתוננים היהודיים בגרמניה לחיבורו — אילו בחר כהן להוציאו לאור כספר ולא להדפיס אותו באופן פרטי ולהפיצו אך בקרב חוג מכריו — הוא היה יכול לקרוא שנה מאוחר יותר במאמרי הביקורת שנכתבו על החוברת בגרמנית שפרסם בעילום שם היהודי הרוסי לאון פינסקר (1821-1891), שכותרתה הייתה "אוטואמנסיפציה". פינסקר גמנע מלדון במפורש במדינה יהודית בפלשתינה והותיר את הניסוח מעורפל מעט כשכתב כי הפתרון לשאלת היהודים טמון "באוטואמנסיפציה של העם היהודי כאומה", אשר תושג על ידי "ייסוד קהילת מתיישבים יהודית, אשר תהפוך לעתיד לבוא למכורתנו הטבעית שאינה מועמדת למכירה, לארץ מולדתנו".⁴ כנגד חיבורו "אוטואמנסיפציה: קריאת אזכרה לבני גזעו מאת יהודי רוסי" נטען כי הוא עוסק אך בממד הפוליטי-חברתי של שאלת היהודים ומתעלם לחלוטין מן המשמעות הטמונה בערכי הדת היהודית. הביקורת הנוקבת ביותר באה מכיוונו

3 שם, עמ' 594.

4 Leon Pinsker, *Autoemancipation*, Mahnruf an seine Stammesgenossen von einem russischen Juden, mit einer Vorbemerkung von Achad Haam, vierte Jubiläums-Auflage, Berlin 1932, p. 28 (להלן: פינסקר, אוטואמנסיפציה).

של "העיתון הכללי של היהדות" (*Allgemeine Zeitung des Judentums*), שם חלק לודוויג פיליפסון (Ludwig Philippson) — מייסד העיתון והמוציא לאור שלו — על קיומה של תודעה לאומית יהודית, והועיד את היהודים "לחיות בתוך האומות ולהתמזג בהן, בעזרת המולדת שבה נולדו, והשפה, שהיא שפת האם שלהם".⁵ מבחינתו של פיליפסון "החיסרון העיקרי נובע מכך שאבדה למחבר התודעה הדתית, וכי אין לה כל זכר בחיבורו".⁶

הרעיון של מדינה יהודית, שאת ניצוצו לא ראה כהן בקרב היהודים הגרמנים, ניצת דווקא ברוסיה של תחילת שנות השמונים עקב הפרעות המזוועות באוכלוסייה היהודית. לאחר רציחתו של הצאר אלכסנדר השני החל יורשו, אלכסנדר השלישי, בגל של פרעות בעיקר בדרומה של הממלכה הרוסית, אשר נמשך עד לשנות התשעים. נחשול של פליטים יהודים זרם למערב אירופה כדי להמשיך משם לצפון אמריקה או לדרומה. הפרעות של 1881 הן נקודת מפנה בהיסטוריה היהודית משום שהן הכחידו אחת ולתמיד את התקווה לאמנסיפציה אמיתית במזרח אירופה.⁷ בעוד הפליטים היהודים הביאו עמם למדינות מערב אירופה את הרגשות הלאומיים שלא מזמן ניעורו בהם, הרי העניין שהביעה אוכלוסייתן של אותן מדינות באינטגרציה חברתית ובתמיכה בפרויקטים של התיישבות בפלשתינה היה מנקודת ראות דתית ופילנתרופית בלבד. כדי לעזור לפליטים היהודים הוקמו בגרמניה ועדי הצלה. בהמבורג הוקם "ועד הצלה למען היהודים הרוסים", שבו היה כהן חבר, ובחלק השני של חיבורו "שאלת היהודים והעתיד" הוא מתאר באופן מרגש ומרשים את עבודתו של הוועד.

בעיתונות היהודית "התפתח דיון סוער בשאלה עד כמה יש להביא בחשבון את ארץ ישראל כמחוז חפצם של פליטים אלה".⁸ הדיון קיבל משנה תוקף בעקבות

Ludwig Philippson, "eine alte Frage", in: *Allgemeine Zeitung des Judentums*, Ausgabe vom 3 Oktober 1882, no. 40, p. 651 5

שם, מהדורה מ-17 באוקטובר 1882, מס' 42, עמ' 682. 6

Jehuda Reinharz, "Ideology and Structure in German Zionism, 1882–1933", in: *Essential Papers on Zionism*, Jehuda Reinharz and Anita Shapira, eds., New York/London 1996, p. 270 7

Mordechai Eliav, "Zur Vorgeschichte der jüdischen Nationalbewegung in Deutschland", in: *Bulletin des Leo Baeck Instituts*, 12 Jg, vol. 48, 1969, p. 282–314, p. 283 8
התנועה היהודית הלאומית); ראו לעניין גוסטב ג' כהן עמ' 307.

הידיעה כי במזרח אירופה הוקמה תנועה בשם "חיבת ציון", החותרת להתיישבות בפלשתינה.⁹ כאשר ב־1890 גורשו היהודים הרוסים ממוסקבה, ונחשול חדש של פליטים זרם לאירופה, שבה והתעוררה שאלת היעדים האפשריים של המהגרים. דרכם של הפליטים היהודים הובילה לארץ ישראל כמו גם למחוזות שמעבר לים, לארצות הברית, אולם בעיקר לארגנטינה, שם הקים הברון מוריץ הירש (1831-1896) ב־1891 את האגודה לקולוניזציה יהודית (Jewish Colonisation Association) וסיפק לה תמיכה רבה.

חיבורו של כהן התהווה בתקופה שבין שני גלי ההגירה ממזרח אירופה, היינו בין 1881 ל־1891. תיארוך מדויק יותר אינו אפשרי עוד. בספרות, כגון ב"לקסיקון היהודי",¹⁰ מוזכרת לעתים תכופות 1881 בתור השנה שבה נכתב החיבור. במכתבו למערכת של "מזרח ומערב" מדווח כהן כי המחשבה על מדינה יהודית ניעורה בו בתחילת שנות השמונים וכי מאוחר יותר הוא התיישב לכתוב אותה. כוונתו בצמד המילים "מאוחר יותר" איננה ברורה; האם התכוון שהחיבור נכתב כבר ב־1881 או שמא רק ב־1891? מן החלק הראשון — המסתיים במילים "הערות מאוחרות" — משתמע במפורש כי היה פסק זמן של שישה חודשים ועל כן נוצר הרושם כי החיבור נכתב רק ב־1891. בעוד האזכור של ה"קולוניות החקלאיות של הברון הירש" בתחילת "ההערות" מצביע באופן חד־משמעי על כך שהחלק הזה של הטקסט נכתב בשנת 1891, הרי הפנייתו של כהן לדעה הקדומה בהונגריה בעניין רצח הילדים (להלן עמ' 30)¹¹ — הרצח המדובר אירע בשנת 1882 — מוציאה מכלל אפשרות את ההנחה, לפיה החלק הראשון של החיבור נכתב ב־1881. אחרית הדבר, מנגד, מתוארכת ליוני 1896, ובהסבריו המעורפלים בעניין התהוות החיבור הוא שב ומפנה — תוך אזכורו של תיאודור הרצל וחוברתו "מדינת היהודים" — לאותו אירוע מעצב אשר בעקבותיו ינטוש גוסטב גבריאל כהן את הספירה הפרטית, המוגבלת וחסרת ההשפעה שלו, ויפסיק לצפות בחוסר מעש להקמתה בעתיד של מדינה יהודית.

9 לתנועת "חיבת ציון" ראו שם, בין היתר עמ' 284.

10 *Jüdisches Lexikon*, Berlin 1927ff

11 המספרים שבסוגריים מפנים לכתביו של כהן בספר זה.

בדיווחו ל"מזרח ומערב" מתאר כהן את "ההתרגשות המשמחת" שאחזה בו כשקרא את ספרו של הרצל "מדינת היהודים" — שעליו נודע לו מביקורת בעיתון — "ואז מסר בעילום שם לד"ר הרצל את כתב היד [שלון] באמצעות אדון וינאי".¹² מכתב התשובה של הרצל לסוחר הווינאי מרטין הינריכזן (Martin Hinrichsen) מ־8 באפריל 1896 הודפס כפקסימיליה ב"מזרח ומערב". אצל הרצל מצא כהן ביטוי שאינו משתמע לשתי פנים למה שלפני כן נמנעו אנשים מלומר באופן פומבי, ולמה שהוא עצמו טען בחיבורו שהופץ אך בקרב חוג מכריו: הרעיון המודרני של מדינה לעם היהודי. הרצל הציב רעיון זה במרכז ספרו וקיים אותו לתודעה לאומית — או כפי שכינה זאת כהן בחיבורו: "רגש לאומי". (להלן עמ' 33) בעוד יהודי מזרח אירופה ראו בתודעה זו עניין ברור מאליו, הרי יהודי המערב ראו בה עניין מחפיר, שכן היא לא עלתה בקנה אחד עם הקיום המתבולל שלהם. הרצל קבע במפורש: "אנחנו עם, עם אחד",¹³ ולפיכך שאלת היהודים הפסיקה להיות שאלה חברתית או דתית והפכה לשאלה לאומית. "זו שאלה לאומית וכדי לפתור אותה יש להופכה לעניין פוליטי בקנה מידה עולמי ולהסדיר אותה בעצה אחת עם שאר עמי התרבות".¹⁴

בפרק המבוא ל"מדינת היהודים" היה כהן יכול למצוא אותם שיקולים שהוא עצמו העלה כנגד הגירת היהודים הנרדפים למדינה שאיננה פלשתינה. הגירה המונית למדינה אחרת, גם אם אותה מדינה עוד לא התעסקה בשאלת היהודים, תגרום מיד להתפרצותה של אנטישמיות. כהן סבר שסכנה זו אורבת אף לאנגליה, שם גר שנים רבות במנצ'סטר, וגם הגבלתה תגרום לאוכלוסייה המקומית לא רק להסתייגויות אנטישמיות מטבען כלפי המהגרים היהודים, אלא גם ליחס עויץ כלפי כלל הזרים. "אך ככל שאנגליה תמשיך להוכיח את עצמה, מבחינת היהודים, כחלק מהארץ המובטחת, כך היא תמשוך אותם אליה עוד ועוד. בעקבות זאת תיתכן בקלות הצפה, ובמקרה של גידול בהגירה הרוסית-פולנית תהפוך ההצפה לבעלת אופי לא רצוי. יש לאנגלים חוש צדק מפותח והם לא ייטו למהר ולהבחין בין יהודי מזיק ובין אדם אחר המזיק; עם זאת,

12 כהן, ההתחלות, עמ' 595.

13 תיאודור הרצל, מדינת היהודים, מהדורה 11, ירושלים 1946, עמ' 11.

14 שם.

ייתכן שהעניין יכביד עליהם יותר מדי, כפי שקרה לאמריקנים בעניין ההגירה הסינית" (להלן עמ' 42). בחיבורו אישר הרצל חששות אלה ובעניין האנגלים אף ראה את החששות מתאמתים כבר בשנות התשעים. "שאלת היהודים קיימת בכל מקום שבו גר מספר ניכר של יהודים. היכן שהיא אינה קיימת, מביאים אותה לשם יהודים מהגרים. אנחנו כמובן נמשכים למקומות שבהם אין רודפים אותנו. [...] היהודים המסכנים סוחבים כעת את האנטישמיות לאנגליה, לאמריקה הם כבר הביאו אותה".¹⁵

לאחר קריאת כתב היד של כהן היה הרצל מאושר לא רק בשל תמימות הדעים, אלא גם בשל הקרבה הנפשית, אשר חיזקה אותו בתקוותו, כי עוד לא אבד הכלח על הרגש הלאומי של היהודים. "כבר לאחר המילים הראשונות זיהיתי את המבנה הנפשי של אדם זה, וכל מה שקראתי לאחר מכן נראה לי ברור מאליו, בדיוק כפי שהדברים בכתב היד שלי היו צריכים להיראות ברורים מאליהם בעיניו. לו הייתי זקוק להוכחה נוספת בעניין ההשתייכות הלאומית העמוקה של היהודים, הרי אמונה פשוטה ויסודית זו של קרובי הלא-ידוע הייתה מספקת אותה".¹⁶ עם זאת, הרצל נבדל מכהן — ובכך הוא ראה את עצמו לפחות בעניין אחד עדיף ממנו — "משום שאני הפסקתי לפקפק בטיב החומר האנושי שלנו, כאשר חוויתי בעצמי את כוחה של ההתעוררות הלאומית". יש לציין כי אופטימיות זו אופיינית אך לתקופת ההתחלה של פועלו, ומקורו של הלך רוחה האופורי בתמורה הפנימית שחלה בהרצל, שאותה הוא מתאר כ"תחושת האושר והגאווה של חיי".¹⁷ עוד לא עברו שלושה רבעים של שנה — בינתיים הציג עצמו כהן כמחברה של החוברת במכתבו להרצל מ-12.4.96¹⁸ — והרצל כבר התלונן באוזניו על העמדה המסויגת עד שלילית שבה נתקל בביקוריו אצל יהודי לונדון ופריז. "אני חש שאני מתעייף. אם היהודים רעים

15 ש.ם.

16 הרצל, מכתב למרטין הינריכזון מחאריך 8.4.1896, בתוך: Theodor Herzl, Briefe und Tagebücher, Alex Bein et al. (eds.), vol. 4, Briefe, Anfang Mai 1895 — Anfang Dezember 1898, bearbeitet von Barbara Schäfer, Berlin/Frankfurt am Main 1990, p. 88f

17 ש.ם, ע' 89.

18 הרצל הודה לכהן על חוברתו במכתב מ-1.9.1896: "אני אהיה מאושר לשוב ולקרוא במהדורה מודפסת את המחשבות ששימחו אותי בכתב ידך", ש.ם, עמ' 137.

מדי, אי־אפשר לעזור להם. אז שימשיכו לחיות באי־כבוד ובמצוקה, ולהגשים את 'השליחות' המתפלפלת שלהם בגולה".¹⁹

במאמרו ב"מזרח ומערב" הפנה כהן למכתב זה, אולם לא התיר לפרסמו. עם זאת, הוא מצטט שיר מאת המשורר הצרפתי פייר ז'אן דה ברנוז'ה (Pierre Jean de Béranger 1780-1857), אותו שלח להרצל כמילות עידוד.²⁰ במכתב התשובה מתאריך 7.12.96 מיתן הרצל את תחושת הכניעה והפסימיות שעלתה ממכתבו הקודם. "כתבתי אותו באחד הימים שבהם הייתי נתון במצב רוח ירוד של רפיון ידיים. הפכפכות היא תכונה אנושית. אינני רואה את המצב כאבוד, אני ממשיך לעבוד ללא לאות בכל הכוחות שקיימים בי".²¹

מכתבו של הרצל מתאריך 20.7.97 הוא המכתב השלישי והאחרון שאותו התיר כהן למערכת של "מזרח ומערב" לפרסם. "אני מתנצל שאינני יכול להעמיד לרשותכם את המכתבים שקיבלתי במהלך השנים המאוחרות יותר. הסיבה לכך היא אופיים הפרטי".²² אולם מילות הפתיחה של מכתב זה — "קריאת מכתבך מסבה לי תמיד עונג מיוחד"²³ — מעלות את הסברה, כי כבר ב־1904 הייתה החברות בין כהן להרצל מושתתת פחות על משאלת הלב הפוליטית המשותפת לקימום מדינה יהודית ויותר על סימפתיה אישית ואהבה רבה ביניהם.

מכתביו של הרצל לכהן, שבינתיים הפכו לנגישים בזכות מהדורה של חמישה כרכים בשם "הרצל: מכתבים ויומנים"²⁴ הכוללת פרשנות, מתעדים את הקשר הלבבי שנוצר ביניהם לאחר המפגש הראשוני בקונגרס הציוני בבאזל באוגוסט 1897. בזיכרונותיו מאותם ימים כתב כהן: "כמעט מיותר לתאר את הרושם שהותירה בי אישיותו של הרצל במפגשנו הראשון במלון 'שלושת

19 הרצל, מכתב לכהן מ־2.12.1896, שם, עמ' 164.

20 Wie lang muss oft des Gatten harren/ Im Dunkel, einsam, die Idee,/ Wahnwitzig schelten sie die "Narren,/ Der Weise spricht: Verbirg dich! geh!/ Doch fern der Welt hat sie ein Toller, / Der an die "Zukunft glaubt, erblickt – / Sie wird die Seine — ihrem Bunde/ Entspringet, was die Welt beglück
כהן, ההתחלות, עמ' 597.

21 הרצל, מכתב לכהן מתאריך 7.12.1896, שם, עמ' 164.

22 כהן, ההתחלות, עמ' 598.

23 הרצל, מכתב לכהן מתאריך 20.7.1897, שם, עמ' 318.

24 מכתביו של גוסטב גבריאל כהן נמצאים בארכיון הרצל בירושלים. גב' לנץ העמידה לרשותי, באופן ראוי לתודה, את ההעתקים שברשותה ממכתבים אלה.

המלכים'. הופעתו הגבוהה, הנאה והמכובדת וטבעו האדיב הקסימו אותי מיד, נראה שאין מי שיכול לחמוק מתחושה זו לאחר מפגש אֶתו. מתחילת הקונגרס בילינו זמן רב יחדיו והלבביות והאמון שבהם נהג בי החיו את נפשי באופן מיוחד. בערבים, לאחר הישיבות הארוכות ולעתים גם הנסערות — אותן הוא הנחה באופן כה מופתי — היינו יושבים במרפסת המלון שפונה לריין ועד השעות הקטנות של הלילה מנהלים שיחה ערה לא רק על התנועה שלנו, אלא גם על הרבה עניינים אחרים שנגעו ללבנו".²⁵

בשנים שלאחר מכן, כך המשיך כהן לכתוב, הוא נזכר באותם ערבים פעמים רבות. גם להרצל הם נצרכו כזיכרון נעים. משחזר לווינה מהקונגרס בבאזל, פירט הרצל ביומנו ב-3 בספטמבר את התנהלות הקונגרס וסיים בכמה מילים לזכר אותם ערבים על המרפסת. "והזיכרונות הטובים ביותר מימי הקונגרס הם כמה רבעי שעה בלילה של שיחה קלילה במרפסת מלון שלושת המלכים עם הבנקאי הקשיש והמעודן גוסטב ג' כהן, שאותו כיניתי 'Beaujolais fleuri' על שם היין הצרפתי הקטן שאותו שתה".²⁶ הרצל לא שכח את הרשמים הנעימים הללו; במכתבו הראשון לאחר הקונגרס הוא שב ופנה לכהן בשם החיבה שהמציא לו — "Beaujolais fleuri היקר שלי". "בגלל הנטייה שלי לחפש את הזיכרון המשמח ביותר בתוך סבך ההתרחשויות של ימינו, שמחתי כל כך לשיחות הקלילות בינינו. ואכן, מתוך המולת הימים ההם, אשר בכל מקרה שייכים להיסטוריה של היהודים, הפכו השיחות בינינו על מרפסת הריין לזיכרון החביב ביותר".²⁷

ההפרדה שעושה הרצל בין השאלות הפוליטיות של עבודת הקונגרס, שאותן הוא רואה כחלק מההיסטוריה של היהודים, ובין הפגישות הפרטיות

25 כהן, ההתחלות, עמ' 599. קיימת תמונה המציגה את כהן עם הרצל ומנדלשטאם בקונגרס בבאזל.

26 Herzl, *Briefe und Tagebücher*, vol. 2, *Zionistisches Tagebuch 1895–1899*, Johannes Wachten und Chaya Harel (eds.), Berlin/Frankfurt am Main 1983, p. 543 (להלן: הרצל, יומן ציוני).

27 הרצל, מכתב לכהן מתאריך 18.9.1897, שם, עמ' 346. ראו גם את המכתב מתאריך 27.7.1900, vol 5, *Briefe, Anfang Dezember 1898 — Mitte August 1900*, Barbara Schäfer (ed.), Frankfurt am Main 1991, p. 508, שם מקווה הרצל "לשעה קלה של שיחה טובה" גם בקונגרס לונדון.

בערבים, מעידה על יחסו לכהן, אשר "אמונתו השתקנית"²⁸ בשאלת היהודים עמדה בבסיס היכרותם. יותר מאשר חלוץ פעיל למען המטרה, ראה בו הרצל חבר, אשר אין לוותר על רגעי החסד עמו. אולם הרצל היה רחוק מלשכוח את רעיונותיו של כהן ב"שאלת היהודים והעתיד"; הדבר עולה ממכתבו מתאריך 25.7.1899, שאותו כתב בתקופה שבה אבדה כל תקווה להקמת המדינה בפלשתינה והחל דיון במציאת מדינות חלופיות. "אני חושב רבות על קפריסין",²⁹ כתב הרצל והניסוח התמציתי שלו מפנה במרומז לרעיונו של כהן — כפי שפירט אותו בחיבורו — בדבר התקרבות הדרגתית לקימום הלאומי של העם היהודי: ראשית יש לחתור לפרויקט התיישבות בקפריסין.

עדות מרשימה לקשר האישי העמוק בין הרצל לכהן עולה ממכתבו של כהן מבאזל בתאריך 1.9.1897, היינו לקראת סיום הקונגרס הראשון, לאביו של הרצל — על פי בקשת הכן — שבו הוא שיתף אותו ברשמיו מהקונגרס הציוני. המכתב נכתב על נייר הכתיבה של מלון "שלושת המלכים". כהן נקט נימת ריחוק מנומסת כלפי יעקב הרצל — אדם שלא הכיר ושהיה צעיר ממנו אך במעט — ותיאר לו את האווירה בקונגרס ואת כישוריו המעולים של תיאודור הרצל כמנהל — הן בראייתו המקיפה והן בחוכמתו — אשר בוודאי מעוררים בו גאווה כאב, כל שכן שהרצל ראה בו לעתים קרובות את משענו היחיד. המכתב מתועד כאן באורך מלא.

אדוני הנכבד מאור,

בנך, מר ד"ר תיאודור הרצל, שהיה לי הכבוד והעונג להכירו כאן באופן אישי לאחר התכתבות ארוכה, ביקש ממני לפני עזיבתו היום — היות ובימים הקרובים הוא יהיה עסוק במיוחד — לדווח לך בקצרה על הרושם שהותיר בי הקונגרס. זו הסיבה וגם ההתעצלות על כך שזר מוחלט נוטל לעצמו את החירות לכתוב לך. ראשית אני חייב לספר על רשמיי מהפיוס והניהול של הקונגרס. הם פשוט עלו על כל ציפיותיי ולדעתי גם על אלה של רוב המשתתפים. הכול היה נהדר; בהתחשב בחשיבותו של העניין וכדי למנוע הפרעות, חשבו מראש על כל הפרטים הקטנים. אולם הדבר שבמיוחד הדהים את כולם היה אופן ניהול העניינים על ידי שני הנשיאים: מר בנך כראשון ומר מקס נורדאו כשני. התשואות הרמות שבהן התקבלו השניים כתחילת המופעים מעידות על ההתלהבות הכנה מהם, עוד לפני שהוציאו אפילו מילה אחת.

28 הרצל, מכתב להינריכזן מתאריך 2.4.1896, עמ' 89.

29 הרצל, מכתב לכהן מתאריך 25.7.1899, עמ' 192.

בעקבות התשואות שפרצו בסוף שני הנאומים הראשונים היה אפשר לומר כמעט בוודאות שהצלחת הקונגרס מובטחת, ושכל מקרה ניצחה כאן אש, אשר לא תכבה במהרה. אולם מחיאות הכפיים הרמות בסוף המופעים, אשר היו ביטוי לרגשות הגאווה על כל מה שהושג, היו את ההוכחה הטובה ביותר ליכולות הגבוהות שהופגנו בניהול שלושת הימים הקשים והמאומצים הללו, שבזכותם לא נוצרו ניגודים שאינם ניתנים לריפוי.

הטאקט, רגש הכבוד, ההחלטיות וכו-כזמן גם העדינות, אשר בעזרתם מילא בנך את תפקידו הקשה, היו ראויים להערצה בעיני הכול. מגיעת התלקחותם של מאבקים עזים בין ההמונים שזרמו ממזרח וממערב, אנשים בעלי השכלה שונה, דעות מנוגדות כל כך, אשר לרובם מזג נלהב ולחלק נכבד מהם נטייה לביקורת נוקשה מחד גיסא ולהשמטות לא-רלוונטיות ומייגעות מאידך גיסא, הייתה משימה לא פשוטה, על אחת כמה וכמה להצליח לשחרר אותם לבסוף במצב רוח מרומם שכזה.

השאלה, אם וכאשר המטרה המיוחלת תושג, תישאר עוד זמן רב לא-ודאית, אולם כינוס הקונגרס והתנהלותו השיגו דבר אחד בטוח, עובדה שצריכה למלא את שני המנהיגים כסיפוק רב: היהדות סוף-סוף התעוררה ושוב קיימת מטרה נשגבת, המחברת את הזרמים השונים בפעילות משותפת.

בכבוד הרב ביותר, נאמנך גוסטב ג. כהן

עם זאת, טבעם של מרבית המכתבים שמיען הרצל לכהן לאחר סיום הקונגרס הציוני הראשון הוא עסקי בעיקרו. הם נוגעים לתכניתו של הרצל להקים בנק לאומי יהודי, אשר יממן את ההגירות העתידיות לפלשתינה. בעזרת הבנקאי המצליח כהן, הבטיח לעצמו הרצל את התמיכה החיונית בקרב יהודי המבורג — וגם פרסומת — לפרויקט פלשתינה. עם זאת, מספר הציונים בקרבם היה זעום. רק באביב 1899 נוסד בהמבורג-אלטונה "קן ציוני מקומי" על ידי גוסטב ג' כהן.³⁰

30 אין זה המקום להרחבת הדיון בפרטים הכלכליים-טכניים של ההתקדמות והאכזבות בפרויקט יסוד הבנק.

**ב. "שאלת היהודים והעתיד" מאת גוסטב גבריאל כהן בראי הציונות
בשנות השמונים של המאה התשע עשרה**

ב־10 בפברואר 1896 רשם תיאודור הרצל ביומנו: "היום קראתי את החוברת 'אוטואמנסיפציה' שנתן לי בלוך. הסכמה מפתיעה עם החלק הביקורתי, דמיון גדול לחלק הקונסטרוקטיבי. חבל שלא קראתי את כתב היד לפני ששלי אושר לפרסום. ואולי מזל שכך — ייתכן שהייתי נמנע מפרסום כתב היד שלי".³¹ הייתה זו ה"אוטואמנסיפציה" של לאון פינסקר, אשר פורסמה כבר ארבע עשרה שנה קודם לכן. הרצל לא הכיר גם כתבים אחרים שהפיצו את הרעיון הציוני, כגון "רומי וירושלים: שאלת הלאומיות האחרונה" מאת משה הס, אשר פורסם בלייפציג ב־1862. בגין השתדלותו למען הקמת מדינה יהודית זכה ספר זה לתשומת לב קצרה בלבד מצד בני זמנו, שנבעה מחוסר אמון ולעתים קרובות אף מלגלוג, רק כדי לשוב ולהישכח במהרה ולהיות חסר השפעה. עם זאת, אי־דיעתו של הרצל לא ניזונה מיהירות, לפיה אדם מחויב אך לרעיונות ולחזונות שלו. יותר נכון לומר כי כמו קודמיו, כגון לאון פינסקר, משה הס (1812–1875) וגוסטב גבריאל כהן, גם התרומה המקורית שלו לרעיון הציוני נבעה מהתנסות בלתי אמצעית במצוקת היהודים ולא הייתה תשובה בכתב או המשך למה שנאמר בעבר. למרות הימצאותם של הרהורים דומים אצל הס, פינסקר וכהן, הרי ניתן לתאר את "מדינת היהודים" של הרצל כ"יצירה מקורית, אם כי לא חסרת תקדים, הן מבחינה האידאולוגיה שלה והן מבחינת תוכנה".³²

במובן מסוים שבו כל הנזכרים לעיל לחיק היהדות, אם אמנם ניתן להחיל את המונח "בעל תשובה" — אשר משמעותו המקורית דתית — גם על אותה התגייסות של היהדות במאה התשע עשרה למען רעיונות פוליטיים או חברתיים ועל כן בעלי צביון חילוני. הרבי יצחק רולף מממל, אחד ממליצי היושר המובהקים של רעיונותיו של פינסקר, לא נרתע מלכנות את פינסקר

31 הרצל, יומן ציוני, עמ' 300.

32 ראו Gideon Shimoni, *The Zionist Ideology*, Hanover/London 1997, p. 90 (להלן: שמעוני, האידאולוגיה הציונית).

במבוא ליצירתו מ-1883 "ארוחס בס-אמי: מזור לישראל" (Aruchas Bas-Ammi: Israels Heilung) "בנו האציל והנכבד של אב אצילי ונכבד",³³ ובכך לראות בו את מי ששב לחיקה של היהדות; זאת, אף ש"קריאת האזכרה" של פינסקר "הושתתה על ניתוח פוליטי-חברתי שלא הסתמך כלל על ערכי היהדות, [בעוד] רולף העמיד את מהותה של היהדות ואת המודעות הלאומית-דתית"³⁴ במרכז. הקריטריון המכריע לדגם חילוני זה של "בעל תשובה" הוא ההכרה של היהדות — שהמאמץ הבסיסי לאמנסיפציה טבוע בה — כי רק העזרה העצמית והשחרור העצמי יהפכו את היהדות לאותה ישות עצמאית, מוסרית ותרבותית, אשר לה היהודים כה מייחלים בתקופות מצוקה. על כן משמעות הכותרת של חוברתו של פינסקר "אוטואמנסיפציה" אינה רק קריאת אזכרה, אלא גם טומנת בחובה את ליבת המחשבה הציונית. לנוכח חוסר הסיכוי בעליל לזכות בארץ ישראל כמדינה יהודית, הוסיף פינסקר את הסייג, לפיו "לא הארץ 'הקדושה' צריכה להיות מטרת שאיפתנו, אלא מדינה 'עצמאית'".³⁵ רולף, מנגד, דבק בארץ ישראל משום שכל מקום אחר פירושו אך גלות מחודשת. "ארץ אבותינו, אשר שייכת לנו על פי חוק, אשר נחטפה מאתנו באלימות, אשר ממנה גורשנו והופצנו לכל קצוות תבל. כל מקום אחר פירושו גלות מחודשת".³⁶

באמצעות הכותרות של ארבעת הפרקים בספרו, אשר כל אחת מהן מדגישה אספקט קולע אחר של הקיום הגלותי היהודי — "גולה", "רשעות", "עבדות" ו"חירות" — רמז רולף באופן שאינו משתמע לשתי פנים על ההיערכות החיונית לשחרור עצמי שמטרתה הגדרה עצמית לאומית. את השימוש של הרב במינוח דתי-לאומי זה — רב, אשר מבחינתו הקיום ההיסטורי של העם היהודי אינו תלוי בהתפתחות העתידית והלא-נודעת של ההיסטוריה העולמית

33 Issak Rülff, *Aruchas Bas-Ammi*. *Israels Heilung*, Frankfurt am Main 1883, Vorwort (להלן: רולף, מזור לישראל). לרולף ראו Reuwen Michael, "Israels Heilung, Isaak Rülff und die Anfänge des Zionismus in Deutschland", in: *Bulletin des Leo Baeck Instituts*, 6 Jg., vol. 21-24, 1963, pp. 126-147. מכתביו של פינסקר לרולף מפורסמים בתוך Julius H. Schoeps, "Briefe Leon Pinsker an Isaak Rülff. Zur Vorgeschichte der jüdischen Nationalbewegung", in: *Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte*, no. 34, 1982, pp. 220-241

34 אליאב, תולדות התנועה הלאומית היהודית, עמ' 289.

35 פינסקר, אוטואמנסיפציה, עמ' 20.

36 רולף, מזור לישראל, עמ' 38.

אלא בברית ההיסטורית בין ישראל לאלוהיו, ברית שנעה בין הקטבים של גלות וגאולה — אפשר בקלות להסביר כאקט עיצובי-דתי של העמדות המכריעות בציונות החילונית. בספרו "האידאולוגיה הציונית" (*The Zionist Ideology*) ליקט שמעוני ארבע אמונות בסיסיות של התנועה הציונית. שמעוני מדגיש את המכנה המשותף של כל הזרמים השונים של הציונות שהחלו להתבלט בתחילת שנות השמונים של המאה התשע עשרה: (1) הגדרת היהודים כקהילה; (2) אבחון המצב הבעייתי הנוכחי של הקהילה; (3) החתירה למציאת פתרון למצב זה; (4) הצעות לאמצעים או דרכים שיש לנקוט למען השגת הפתרון.³⁷

ליהודי מסורתי כמו רולף ברורה הנקודה הראשונה מאליה: העם היהודי מפוזר בגולה ועל כן הוא זר בין העמים (גולה). ליהודי חילוני כמו פינסקר ההכרה במודעות הלאומית של היהודים צופה בייחוד פני עתיד שכן "כל עוד אין [להם] מולדת כמו לעמים האחרים, [...] הם חייבים לוותר אחת ולתמיד על תקוותם האצילית להפוך שווי ערך לשאר האנשים",³⁸ ואילו רולף הדתי שופט את המצב הנוכחי של חוסר במולדת מנקודת ראות היסטורית, לפיה הנסיבות הלוקות הן הן שהובילו את העם היהודי למצב של נחיתות. "כד בוד עם אבדן אדמת האם נפגע כוחו הפנימי והחיצוני של היהודי, כמו גם כבודו. זוהי הסיבה, מדוע הנֶכר מעולם לא היה יכול, וגם לא יוכל בעתיד, להפוך באמת למולדת. זוהי הגלות היהודית שאין לה סוף, שלעולם מקוננים עליה".³⁹ על פי רולף, זו הסיבה שרק באמצעות קימום מדינה יהודית ייתכן לישראל מזור ממחלת הגלות.

"שאלת היהודים והעתיד" מאת גוסטב גבריאלי כהן הוא אחד מכתבי היד הרבים, אשר בתחילת שנות השמונים הפיצו את הרעיונות הציוניים, לעתים תכופות בלא הכרת שאר הפולמוסנים. לפיכך יש רק מעט השפעות הדדיות והסתמכויות שאותן ניתן לראות כמבני חשיבה משותפים, המתמזגים לתופעה ההיסטורית הכוללת של הציונות. מקורם של הרעיונות שהגה כהן בתחילת שנות השמונים, ושאותם העלה על הכתב כנראה במהלך המחצית הראשונה של אותו עשור, הוא כאמור הרומן "דניאל דירונדה" מאת ג'ורג' אליוט,

37 שמעוני, האידאולוגיה הציונית, עמ' 52.

38 פינסקר, אוטואמנסיפציה, עמ' 18.

39 רולף, מזור לישראל, עמ' 20.

שיצא לאור ב־1876 ואשר נחשב לאחת מהעדויות הראשוניות של המחשבה הציונית. אין לדעת כיום אילו ספרים נוספים בגרמנית על היהדות היו מוכרים לכהן, אשר חי שנים רבות מחוץ לארצו וחזר רק ב־1878 להמבורג. מפתיע, עם זאת, הדמיון ליצירתו של משה הס "רומי וירושלים", הן מבחינת המתודולוגיה שלה והן מבחינת תוכנה, יצירה אשר אמנם נחשבת לדוגמה מובהקת לראשית המחשבה הציונית, אולם רעיונותיה לא התקבלו או פותחו באופן בלתי אמצעי אצל דוברים משמעותיים אחרים של הציונות, כגון פינסקר והרצל.

על אחת כמה וכמה מפתיע אפוא שכהן חזר על אותה סגוליות מחשבתית מכריעה ביצירתו של הס, אשר אינה נמנית עם אותן מחשבות שבהכרח נובעות מפיתוח הרעיון הבסיסי של התנועה הציונית, ושכלל זאת מופיעה — בלא תהליך של ביסוס מסורתי — בקרב נציגיה השונים של הציונות. בתחילת מכתבו הרביעי ביצירתו "רומי וירושלים" — שם נמצאת אבחנתו המצוטטת תכופות של הס: "הגרמנים שונאים פחות את דתם של היהודים מאשר את גזעם, פחות את אמונתם הייחודית מאשר את אפיהם הייחודיים"⁴⁰ — הצהיר הס: "אילו לא הייתי חי בצרפת, לא היה עולה על דעתי להתעניין בקימום הלאומי שלנו."⁴¹ רק מחוץ למדינה שבה נולד הצליח הס לאבחן את הסיטואציה הסבוכה של היהודים הגרמנים.

גם כהן — בשל השנים הרבות ששהה באנגליה — סיגל לעצמו עמדה מתווכת כזו, המבקרת מהינכר את מה שפעם היה שלו והיום הפך לזר. יתרה מזו, כהן הפך לאזרח אנגלי. וכמו שהס הבטיח את תמיכתה של צרפת ב"הקמת קולוניות"⁴² בפלשתינה, כך תלה גם כהן את תקוותו בעזרה שתושיט אנגליה. "ואולם אם אי־פעם תוציא היהדות מבצע משותף שכזה אל הפועל, הרי נקודת המוצא שלו תהיה, לדעתי, באנגליה או לכל הפחות תימצא לו בקרב יהודיה התמיכה הנרחבת ביותר" (להלן עמ' 43). בעיני כהן, אנגליה בשום אופן איננה

Moses Hess, "Rom und Jerusalem. Die letzte Nationalitätsfrage", in: Moses Hess, *Ausgewählte Schriften, ausgewählt und eingeleitet von Horst Ladermacher*, Köln 1962, pp. 221–320, p. 235 (להלן: הס, רומי וירושלים).

41 שם, עמ' 234. הס חי בפרוץ משנת 1853, שם גם נפטר.

42 שם, עמ' 277.

דוגמה למדינה שבה השיגו תושביה היהודים נוכחות חברתית שאינה שנויה במחלוקת, ואיננה מהווה מבחינתו מופת עבור גרמניה. יותר נכון לומר שהוא שגה בדיבורו, כשם שקרה להם עם צרפת, בשל ציפיותיו מאנגליה לרגישות ההכרחית ולהכרה בכך שהפתרון לשאלת היהודים נמצא בפלשתינה ולא בגולה.

כהן הסכים לביקורת של הס על מאמצי יהדות הרפורמה לשחרור, לפיהם על העם היהודי למלא את "המשימה" שלו בגולה עד תום.⁴³ הס האמין כי המסקנה, לפיה עדיף שהיהודים המודרניים יוותרו על רגש לאומי — בסיסי ככל שיהיה — משום שהתנאים הפוליטיים עוד לא בשלו לכך, מוטעית ביסודה. יותר מדויק לומר שהיהודים היו שייכים "לעמים שנחשבו מתים, ומתוך הכרה במשימתם ההיסטורית הם רשאים להציג את זכויותיהם הלאומיות".⁴⁴ הס קבע כי "תחיית-המתים [...] אינה מוזרה יותר מהרעיון שיוון ורומא יתעוררו מחדש ופולין שוב תנשום לרווחה".⁴⁵ גם השחרור הלאומי המוצלח של עמי אירופה — "יוון, איטליה, עמי הבלקן" (להלן עמ' 34) — מהווה עבור כהן מוטיבציה חשובה לחיקוי ולאיי-כבילה לביטול עצמי באמצעות ההתבוללות. הוא לא ראה בעצות לשחרור — הן אלה המגיעות מבית והן אלה המגיעות מחוץ — פתרון ראוי. "רק אנחנו, לאחר 3000 שנות קיום וכאשר כוחנו עדיין במותננו, אמורים לקבוע את מותנו!" (להלן עמ' 34) הדימוי של ישראל כאומה כשאר האומות, בעלת מעמד שווה לשאר העמים, דימוי שנבדל מההבנה הדתית המסורתית של אחדות העם היהודי, אשר רואה בכריתת הברית ובתורה ולא בטריטוריה כלשהי את מקור הלגיטימציה שלה, לא מילא תפקיד מכריע אצל כהן, אשר לא היה אדם דתי. מבחינתו, רעיון הקימום הלאומי איננו דרישה דתית, אלא אידאל מוסרי של פיתוח הביטחון העצמי של עם מושפל, אשר חייב לשוב ולהפוך ראוי לזכויותיו ההיסטוריות. "ודווקא לנו, עוד יותר מאשר לאחרים, יש הצדקה, רוצה אני אפילו לומר חובה, לדבוק בקיום שלנו, שכן יש לנו עוד כל כך הרבה לתקן. [...]"

43 הס, רומי וירושלים, עמ' 241 ועמ' 262 על היהודים הרציונליסטיים: "מבחינתם, תפוצת היהודים היא המקצוע של היהדות".

44 הס, רומי וירושלים, עמ' 223.

45 שם.

אנו מטונפים ועלינו לשוב ולהיטהר. הכינוי 'יהודי' חייב לשוב ולהיות ראוי" (להלן עמ' 34). בשונה מההבנה של כהן — המוסרית בעיקרה — את פרויקט הקימום הלאומי, היה הס מודע הרבה יותר לפן הדתי שבו.

בתיאור חייהם של היהודים במזרח אירופה (להלן עמ' 36 ואילך) נותר כהן מעורפל מדי באומרו כי "מבחינתם, יש לקימום הלאומי תפקיד משני ביותר" (להלן עמ' 37), והוא הוסיף כי "הם מפקידים את הכול בידיו של האל הטוב" (להלן עמ' 37). כהן, אם כן, מייחס להם גישה פסיבית. אי-ההזכרה בתיאוריו את תנועת "חיבת ציון", אשר הוקמה בתחילת שנות השמונים במהלך הפוגרומים במזרח והתפרסמה במערב בעקבות חוברתו של פינסקר מ-1882 "אוטואמנסיפציה", מחזקת את ההשערה שחלק זה של ספרו של כהן אכן נכתב ב-1881. הס, מנגד, אבחן נכונה כי בקרב יהודי מזרח אירופה נטועים שורשיו של רגש לאומי עמוק יותר, וכי לאורך ההיסטוריה נפגע רגש זה בקרב יהודי מזרח אירופה פחות מאשר בקרב יהודי המערב, הערוכים להתבוללות. את הסיבה לכך הוא מצא דווקא בספירה הדתית, היינו בתפילה היומית. "באותן מדינות המפרידות בין המזרח למערב, ברוסיה, פולין, פרוסיה, אוסטריה וטורקיה, חיים מיליונים מבני גזענו המתפללים בלהט יום וליל לאלוהי אבותינו למען קימום מדינה יהודית. הם שמרו על גרעין היהדות, בכך כוונתי ללאומיות היהודית, בנאמנות רבה יותר מאחיהם המערביים, המעוניינים להחיות מחדש את כל הדת של אבותינו ורק לא את התקווה שדת זו יצרה".⁴⁶ דבריו של הס על האחים המערביים מתייחסים למאמצי הרפורמה של היהודים הגרמנים. ביולי 1845, בכנס הרבנים השני בפרנקפורט על המיין, הייתה הסכמה כללית לכך "שהבקשות לשיבה לארץ אבותינו ולקימום מדינה יהודית יוצאו מהתפילות שלנו".⁴⁷ עם זאת, כהן נזהר בדבריו על יהדות המזרח משום שלא היה מסוגל לאמת אותם מהתנסות אישית. דבר זה השתנה משדרכה בהמבורג רגלם של היהודים הרוסים שנסו מהפוגרומים.

החלק הראשון של "שאלת היהודים והעתיד", המסתיים בציטוט מתוך "דניאל דירונדה" מאת אליוט, הוא מעין תכנייה העוסקת בשאלת היהודים

46 שם, עמ' 244.

47 Ismar Elbogen, *Der jüdische Gottesdienst in seiner geschichtlichen Entwicklung*, Hildesheim/Zürich/ New York 1995, 2, Nachdr. Der 3., verb. Aufl., Frankfurt am Main 1931, p. 419

מנקודת הראות הפוליטית והחברתית של יהודי גרמניה. היא מעלה על נס את עצמאות היהודים כאומה ומשדלת לניסיון ראשון לקירוב מחדש של היהודים לממלכתיות. עם זאת, כהן אינו מעניק לפרויקט קפריסין שלו צורה ממשית, ומסתפק בהדגשה כי ניסוי מוצלח בהקמת מהות מדינית חדשה עבור יהודי אירופה יהפוך את הרעיון למתקבל על הדעת. זאת גם הסיבה שקריאתו ליהודים בסוף החלק הראשון איננה מנוסחת כנאום נלהב, אלא כהבעה זהירה — אולי מדי — של משאלת לב: "יש לעורר את המאבק כך: 'הרהב עוז בנפשך, כבוש בחזרה את כבודך' " (להלן עמ' 49).

מנגד, החלק השני של החיבור שב ועוסק בהתנסויות אישיות של כהן. זהו דיווח חי ותוסס שמעמת את הקורא באופן בלתי אמצעי עם מצוקתם של הפליטים מרוסיה ואשר אינו מותיר לו מקום לספקות בסיסיים בדבר הפתרון לשאלת היהודים. בתיאוריו מגיע כהן להערכה מחודשת והודאה בטעויות. הוא משנה את דעתו השלילית על היהודים האורתודוקסיים שתיאר בחלק הראשון ומעלה על נס את נכונותם לעזרה. הוא גם מכיר בכך שליהודים הנרדפים התחלה חדשה ושונה באופן קיצוני במדינה עצמאית הפכה להכרח שאין לוותר עליו. את מכתבו לסוחר הווינאי מרטין הינריכזון, אשר כתב את המבוא לספרו של הרצל, מסיים האחרון במילים האלה: "אני אסיר תודה במיוחד למחברו של כתב היד המתאר את פעילות הוועד בזמן גירוש היהודים. לדיווח זה יש ערך ספרותי בר-קימא"⁴⁸.

48 הרצל, מכתב למרטין הינריכזון מתאריך 8.4.1896, עמ' 89.

ג. שלושה שלבים

"שלושה שלבים", החיבור השני של כהן שהוצא לאור באופן פרטי, אשר נכתב ב־1885 והודפס ב־1906, הוא סיפור בצורת חילופי מכתבים. הסיפור מתאר את הפניית הגב ההדרגתית של משפחה יהודית ליהדותה ואת התבוללותה בעולם הגרמני והנוצרי. תיאורים אלה ממחישים את הביקורת הבסיסית על היהדות הגרמנית אשר מעלה כהן ב"שאלת היהודים והעתיד". במובן זה מספק הסיפור השלמה רבת ערך להרהורים התיאורטיים של כהן על שאלת היהודים.

כהן מספר את סיפורה של משפחה יהודית, הנכנעת ללחץ החברתי להתאים את עצמה לתרבות השלטת בגרמניה, ולא זו בלבד אלא אפילו מאיצה את התהליכים. בעוד הבעל נתלה באמונתו היהודית זמן רב ככל האפשר ומתכתב עם חבר אנגלי בפירוט על ספקותיו, הרי האישה דוחפת בעקביות להמרת דתם של הילדים כדי לאפשר להם חיים חסרי קונפליקטים ובעיות. היא נמנעת מקשרים עם משפחות יהודיות. לבסוף היא גם מצליחה לשכנע את בעלה שגם הם כהורים חייבים להמיר את דתם.

המכתב האחרון בסיפור זה, אשר נכתב כעבור 30 שנה, מציג את המשפחה כבעלת אופי גרמני-לאומי. הבן עוסק בפעילות אנטישמית, האב מכנה את עצמו גרמאני. הוא מעריך את תחושת המולדת והגזע שלעולם אינן עוזבות את הגרמנים, גם בשהותם מחוץ לארצם. "העבר של המדינה שלו, של הגזע שלו, יוסיף להיות יקר ערך בעיניו והוא ילמד עליו את ילדיו, כך שגם הם יתעניינו בו" (להלן עמ' 103). אך לדבקות שכזו בגזע, שאותה הוא רואה כתכונה גרמנית, הוא לא היה מסוגל בתור יהודי. תחת זאת, הוא בגד ביהדותו. כדי להמחיש בגידה זו, כהן מארגן לקראת סוף הסיפור פגישה בין הדמות הראשית ובין בנה של בת דודתו, שמשפחתם אינה מומרת. בקשתה של בת הדודה לסייע לבנה מעוררת בדמות הראשית סלידה. הוא מגרש את הבחור הצעיר מביתו.

חיבורו של כהן ספג ביקורת נוקבת מחבריו בגין התיאורים חסרי הרחמים של מאמצי ההתבוללות של המשפחה היהודית. גם היום הוא עודנו משמש

שיעור מכעיס, אולם בד בבד הוא מאפשר הצצה מפורטת ורבת רושם אל תוך העולם היהודי של גרמניה הווילהלמינית.⁴⁹

גרמניה, 2003

דניאל הופמן, עורך המהדורה הגרמנית

*

דניאל הופמן נולד ב-1959 והוא פרופסור שלא מן המניין לספרות גרמנית מודרנית באוניברסיטת היינריך-היינה, דיסלדורף. בשנים האחרונות הוא מתמחה בעיקר בספרות גרמנית-יהודית. בשנת 2002 הוא הוציא לאור את *Handbuch zur deutsch-jüdischen Literatur des 20. Jahrhunderts* כמו גם מונוגרפיה "Im neuen Einband Gott gereicht", *Liturgische Poesie in der deutsch-jüdischen Literatur des 20. Jahrhunderts*. בימים אלה הוא עוסק בפרויקט המחקר "Jüdisches Schreiben und die Formkräfte der deutschen Literatur im 20. Jahrhundert" אוניברסיטת דיסלדורף, בסיועו של משרד המדע (NRW).

49 ביקורת של "שלושה שלבים" נמצאת בתוך Helga Krohn, *Die Juden in Hamburg. Die politische, soziale und kulturelle Entwicklung einer jüdischen Großstadtgemeinde nach der Emanzipation, 1848–1918*, Hamburg 1947, p. 156. מאז 1880 לערך עלה בגרמניה במידה ניכרת מספרם של הנטבלים והפורשים מהיהדות בתגובה לאנטישמיות המתגברת. "לא היה נדיר שהורים יהודים הטבילו את ילדיהם מיד לאחר הלידה, גם אם הם עצמם לא היו מומרים, כדי לחסוך מהילדים 'קשיים' בעתיד". מאז 1873 נהיה אפשר לפרוש בפרוסיה מהיהדות אפילו בלא מעבר לנצרות. ראו לעניין זה Monika Richarz, "Die Entwicklung der jüdischen Bevölkerung", in: *Deutsch-jüdische Geschichte in der Neuzeit*, vol. 3, 1871–1918, Steven M. Lowenstein (ed.), München 2000, pp. 13–38. הציטוט מעמ' 20.

שאלת היהודים והעתיד

מה היינו?

מה אנחנו?

מה אנחנו אמורים להיות?

כי לא ייתעה, אם גם חכמת העפר,
את הרגש, בן השחקים, תנאץ.
שילר, דון קרלוס.¹

.א.

האם קיימת שאלת היהודים,² וכיצד ניתן לפתור אותה? מי ששולל שאלות אלו על הסף הוא עיוור למה שכל צופה חד עין מסוגל להבחין בו או פשוט אינו מעוניין לראות. העיסוק בנושא זה אינו נוח לו משום שהוא מוציא אותו משלוותו או משום שהוא מתבייש בכך שבמדינה שלו, שבה הוא רואה מעצמת תרבות מובילה, נשאלת שאלה כזו בקול רם. "גחמה זמנית", הוא אומר, "מחלה שתירפא בקרוב", "רק לא לעשות רעש! לטייח!". אך המחלה נמשכת כבר תקופה לא קצרה. אנו מבחינים בה לראשונה בעמק הנילוס, רואים את עקבותיה אצל היסטוריונים ומשוררים רומיים וצופים בהתפרצותה העזה היכן שיהודים והלנים התקרבו אלה לאלה כגון אלכסנדריה. היא השתוללה במהלך ימי הביניים, וגם אם היה נדמה שלאחר המהפכה הצרפתית היא כמעט נכחדה בקרב המדינות הנאורות, הרי לתדהמת הכול היא שבה והתפרצה במדינת האפיקורוסים והפילוסופים דווקא בתקופה שבה אותה מדינה צפתה בהתגשמות חלומה על גדולה לאומית ואחדות. עם הצוהלים ביותר בשל התגשמות חלום זה נמנו גם היהודים; אולם כאשר הם ניסו לקחת חלק בחייה

1 הערת עורך המהדורה הגרמנית: מתוך פרידריך שילר, דון קרלוס, מערכה 4, מעמד 21, חרוז 4294. הנוסח העברי: פרידריך שילר דון קרלוס בתרגום אשר ברש, הוצאת שטיבל, תרפ"ח.
2 הערת עורך המהדורה הגרמנית: המושג "שאלת היהודים" התהווה לקראת סוף שנות השלושים של המאה התשע עשרה. במיוחד תרם להיטמעות מושג זה כתבו של קרל מרקס "שאלת היהודים" מ-1843.

המתהווים של המדינה החדשה, להסתער בלהט — שאותו היה מוטב אולי לשכך — לתוך תוכו של המאבק בין המפלגות, הרי לפתע התברר להם: "עיצרו זרים!" "מה אתם מחפשים בשורותינו? אתם מחלישים את אומץ לבנו, מעיבים על שמחת יום חגנו, ועוד! אתם רעה חולה בגופנו המתעצם לא מכבר!"

תפיסה זו התפשטה במהרה בקרב המדינות השכנות. הסלידה, שגם שם לא דעכה אף פעם לגמרי, התפרצה לפתע כשנאה עזה. בהונגריה חזרו להאמין באגדה הנושנה על הנוהג הדתי לרצוח ילדים.³ ברוסיה אוחו האספסוף בנשק והמשלה מטילה הגבלות אכזריות. אפילו בגרמניה החקיקה אינה יוצאת דופן, וגם כאן העיתונות האנטישמית מלהימה ואיש אינו יכול להמשיך ולהתעלם מכך שלעתים קרובות קיימת בקרב החוגים הגבוהים שאיפה לדכא את היהודים ולשמר את ההפרדה בינם ובין הנוצרים. במקומות רבים נאסרה הכניסה לעם המגונה. כאשר מגיע אליהם יהודי, ולא משנה כמה מוערכת משרתו ועד כמה הוא אהוב על מכריו הנוצרים, המסר הוא אחיד: "אין כניסה ליהודים", ברור כמו שלט התלוי על שער הכניסה. עם המקומות הללו נמנים חצר המלך, חיל הקצינים, הפקידות הגבוהה, האיגודים באוניברסיטאות, בתי ספר בלעדיים לנוצרים וכן הלאה. ההפרדה נוקשה לא פחות גם באיגודים שבהם לנשים יש על פי רוב כוח להכריע את הכף. החביבות שבה מתנהלים עם היהודי או היהודייה כאשר התחמקות היא בלתי אפשרית או מסיבה כלשהי לא כדאית, נפסקת ברגע שדורכים על מפתן הבית.

אך האם זה באמת כה רציני, ישאלו המשיגים. האם מדובר בסימפטום של מחלה? האומנם אין שתי שכבות העם חיות בנעימים זו לצד זו? אם הנהגים הדתיים של החרדים שלכם לא יעמדו בדרך, ישתפר המצב. ובחוגים הגבוהים? האם אין שם מערכות יחסים מאושרות? האם לא חיים שם אנשים ברווחה שאף הופכת מושא לקנאה? האם לא פתוחים לפניכם תחומים נרחבים, שבהם אתם מגיעים להישגים גדולים? מדוע הטענות? חישבו על העבר, על הגטו, והסתפקו במה שכבר שהשגתם. האם משום שפה ושם עדיין יש מקומות שלהם

3 הערת עורך המהדורה הגרמנית: כהן מתכוון כנראה לאישום ברצח בשל נוהג דתי של תיצה-אצלר מהונגריה באביב 1882. האירועים הומחזו ב-1914 על ידי ארנולד צוויג ב-"*Die Sendung Semaels*".

אין לכם גישה, או משום שאינכם נושאים חן בעיני חוגים מסוימים, האם אך בשל כך אתם מתדיינים בשאלת היהודים?

התשובה היא זו: לא אנחנו אמרנו ראשונים את המילה. אתם אמרתם אותה, ובכך החזרתם לחיים גם את כל החבוי מאחוריה. אנחנו הם אלו שמבקשים את קרבתכם ורוצים לשכוח את ההבדל הקיים בינינו, ואילו אתם אלו שדואגים להזכיר לנו אותו שוב ושוב. המחיצה שהקמתם בינינו מפריעה לנו כיום יותר מתמיד הן משום שאנו קרובים הרבה יותר זה לזה והן משום שבכל הקשור לרווחת הקהילה גם אנחנו, כמוכם, רוצים יחד עמכם לעזור כמיטב יכולתנו. אנחנו צריכים להמשיך ולהישאר זרים — וזהו לב לבו של העניין. גם אם אנחנו התרגלנו לכך באופן חלקי, הרי איננו יכולים להישאר אדישים כשמדובר בילדינו. אין אנו רוצים לראות אותם דחוסים במעמד מיוחד שישפיע על כל מחשבתם ועתידם. אנו רוצים שירגישו עצמם חלק מהקהילה, שיתנהלו בחופשיות עם בני גילם ממוצא אחר. כך יוכלו לפשוט מעליהם את הייחודיות שלהם, נחלתם של אלפי שנות התבדלות, של דיכוי אכזרי. האנטישמיות מעוניינת לדחוק אותם לתוך גטו רוחני, וברעיון זה תומכים יותר אנשים מאלו שמוכנים להודות בכך בפומבי. חלק מסרבים לשלוח את ילדיהם לבתי ספר שמקבלים יהודים. אחרים, שאינם מרחיקים לכת באותה מידה, נרתעים מיצירת יחסים חברתיים תופשיים. הילד היהודי, אשר לעתים קרובות קשור בחברות אמיצה לרעיו הנוצרים, מתעורר לפתע כמתוך חלום ומזהה את עצמו כמישהו שהיחס אליו הוא שונה, כחשוד בהשתייכות לאיזו כת. איך ניתן לפצותו על בידוד כזה? איך ניתן להכינו למפח הנפש הכרוך בהפיכתו לנגוע בדופי, הרגשה אשר בגיל רך ממלאת את כל ישותו כמו רעל?

זהו הפן החברתי של השאלה — הפן האחר שלה רציני בהרבה. אל לנו לכחד, שבסך הכול רואים בנו רעה חולה לגרמניה. חלק אומרים זאת בצורה ברורה והיו רוצים לראותנו מחוץ למדינה בהקדם האפשרי. אחרים מכירים בסלידה בזכויותיו של הגזע, אולם מעוניינים לתעל זאת לטובת המדינה ולא לטובתו האישית. הרוב אומר כי "עדיף לו היינו יכולים להסתדר בעצמנו".

לא זה המקום לדון במקור לסלידה זו, וזה גם היינו הך. הן יהודים והן נוצרים כתבו עליה רבות, אולם ללא קשר לשאלה במי נטוע האשם, היא קיימת.

במהלך 20 השנים האחרונות היא התחזקה במידה משמעותית, הפעימה עוד ועוד שכבות ומהווה עקב כך סכנה לעתיד, ללא קשר לעמדתנו בנושא. בקרב החוגים האנטישמיים מטילים על היהדות את עיקר האשמה הן בנוגע להפסדים כלכליים והן בנוגע לנזקי המוסר של החברה. ללא היהודים, כך הטענה, יהיה קל יותר לשאת את עול החיים. האדם הקטן ישגשג, ההון יתחלק בין יותר אנשים, ההגינות הישנה — תחושת היושר — תשוב, והאמון ביחסים החברתיים לא יתערער עוד בצורה כה מחרידה. השלווה הנושנה והפשטות הגרמניות ישובו, המחשבה החופשית, הלגלוג כלפי קדושים יסולק מהעיתונות ומהחברה וכך ישוב טוהרו של הגזע הגרמני, אשר כרגע מאוים על ידי ההתבוללות. אמנם דנים בכך בגלוי רק בעיתונות המכריזה על נאמנותה לאנטישמיות, אולם גם אם במקום אחר כלשהו מוזכרים בעגה התקופתית "עץ הרעל של הבורסה", "האינטרנציונלים הזהובים"⁴, "חתירה תחת הנהג הגרמני" ו"אלמנטים משחיתים מסוימים", הרי ברור ליודעי דבר למי הכוונה.

בתקופות של שקט אין הזרעים הללו נושאים פירות אחרים אלא את דברי המשטמה המוזכרים לעיל. אולם כשמתרגשת ובאה על המדינה תקופת שפל, תקופה של אומללות, קרבה הסכנה שקולם של מיושבי הדעת והנאצלים יהפוך למיעוט, והשנאה העצורה זה זמן רב תפלוט את דרכה בעוצמה. המנהיגים האנטישמיים עשו כמיטב יכולתם במהלך עשר השנים האחרונות כדי לכוון את חוסר שביעות רצונו של העם כלפי היהודים. ככלל, העובדים לא הושפעו מכך. אך האם זה יימשך? האם יחזיקו התכונה והסובלנות של העובדים מעמד גם אם תתממש שאיפתם של יהודים רבים, לפיה יפנו בני הגזע שלהם לעבודות מלאכה ואדמה במקום למסחר, ועקב כך תתפתח תחרות קשה? בכל מקרה, אין זו הרגשה נעימה לגור במקום שבו רואים כך זר ולעתים קרובות אף פגע רע. ובגבול המזרחי עוד מחכה נחשול של פרולטריון יהודי, מנוון לאחר שנים רבות של סבל פיזי ונפשי. לעתים קרובות הוא גורם לבני הגזע שלו בהלה ואף

4 הערת עורך המהדורה הגרמנית: צירוף מילים שנטבע על ידי חבר מועצת העיר ברלין, וילמן (Wilmanns), ב-1876 בקשר להעדפה החוקית של הון הספקולציות, אשר נמצא רובו ככולו, כך על פי השקפתו, בידיים יהודיות. ראו - *Deutsch-jüdischen Geschichte in der Neuzeit*, vol. 3, 1871-1918, Steven M. Lowenstein (ed.), München 2000, p. 196

בושה, והוא אך מחכה לרגע המתאים כדי לפרוץ את הסכרים החוסמים את כניסתו לארץ החופש.

האם קיימת שאלת היהודים? דומה שרק תשובה אחת אפשרית. הבעיה קיימת כשמתייחסים לחצי מיליון אנשים בגרמניה ומיליונים נוספים במזרח אירופה כאל גוף אחד. בין שמדובר בעניים או בעשירים, בבורים או במלומדים, באדוקים או באפיקורוסים נתפס גוף זה כאלמנט זר ומזיק ואפילו כמגפת דבר. השאלה קיימת בקרב היהודים לא פחות מאשר בקרב האומות שבהן השפעת היהודים מורגשת. בעקיפין היא קיימת גם בקרב אלו שצופים בחשש בשיטפון המתקרב ובא.

ב.

כיצד ניתן לפתור את השאלה? היהודים עצמם חלוקים בדעותיהם. האורתודוקסים דבקים בעמדתם מלאת הביטחון, שבה הם מחזיקים כבר קרוב לאלפיים שנה. אחרים דוחים את העמדה החיובית, לפיה הבדלי הגזע סופם להיעלם. חלק רואים את הישועה בנישואי תערובת, חלק אחר בטבילה. מבחינת שני האחרונים, היהדות מתה ונמצאת בשלבי ריקבון מתקדמים. ההיטמעות ביקום דומה להליך כימי. כמו תמיד בהליכים מסוג זה, קיימות תופעות לוואי. מדוע לא להאיץ את ההליך על ידי בעירה (כאן במשמעות טבילה)? תפיסה זו מתפשטת במהרה בקרב החוגים המשכילים של היהודים המקומיים. אם זה ימשך כך, הרי קצה של היהדות הוא אך עניין של זמן. כרגע מתפורר אמנם רק קודקודה של הפירמידה, אך כאשר התקדמות ההשכלה תגרום להכחדתו של הרגש הלאומי גם בקרב אותן שכבות, שבהן הוא עוד מחזיק בשלב זה מעמד, הרי קצב ההתפוררות יואץ.

ייתכן שאנשים בעלי אופק רחב יתייחסו לעניין בשוויון נפש, וחלקם אולי אף ימצאו בכך תועלת. אם לאחר 500 או 1000 שנים עדיין קיימים אנשים המכריזים על השתייכותם או אי-השתייכותם לגזע העתיק, הרי אין לכך כל משמעות מבחינת גורל האנושות:

...Or will one beam be less intense,
When thy peculiar difference
Is cancell'd in the world of sense?⁵

אולם מי שאינו מצליח להינתק בלב שלם מהגזע שממנו נבט; מי שעודנו מעריך מסורות עתיקות, גם אם ניתן לכנותן דעות קדומות, או מי שהוא אגואיסט כל כך עד שהוא מעוניין לשוב ולראות את שמו נישא בגאווה, אינו יכול להגיב במשיכת כתף בלבד. בעוד בקרב עמים אחרים תקפים כיום רגשות אלה ביתר שאת, הרי אנו היהודים אמורים להיפטר מהם! ההמלצה ליהודים היא להתנכר לגזע שלהם, להפנות לו עורף, בעוד אצל עמים אחרים נחשב הדבר לבושה וכלימה. את אשר מטיפים לנו כאידאל נשגב, אסור לנו לקיים. יש המאשימים את היהדות בהיותה גורם משחית בחיי האומה, אך לטפל בהתנוונות העצמית זו זכות! איזו אומה מוכנה להניח את נשקה בקלות כזו, כאשר מדובר במאבקה להוסיף ולהשתמר? כאשר עמים אחרים נתלים במסורת שלהם ביראת כבוד ומתאוששים רק כשהם כבר קרובים לכיליון — יוון, איטליה, עמי הבלקן — אזי יש תחושה של התרוממות רוח. רק אנחנו, לאחר 3000 שנות קיום וכאשר כוחנו עדיין במותננו, אמורים לקבוע את מותנו!

ודווקא לנו, עוד יותר מאשר לאחרים, יש הצדקה, רוצה אני אפילו לומר חובה, לדבוק בקיום שלנו, שכן יש לנו עוד כל כך הרבה לתקן. הרבה עמים קדמוניים נכחדו: פיניקים, טרויאנים, אשורים וקתים, ואחרים נעלמו כאומות. עם זאת, שמם עודנו זוהר ככוכבים בדפי ההיסטוריה. כאשר מצליח מי מן החוקרים למצוא שריד קודש כלשהו מתחת לעיי החורבות בני אלפי השנים, הרי הוא המאושר באדם. אולם אנו? בוז וסלידה דבקים בשמנו. רבים מאתנו מעלים אותו על דל שפתותיהם בהיסוס ובחצי התנצלות. האם ראוי שכך יזכרו אותנו הדורות הבאים? לא, אנו מטונפים ועלינו לשוב ולהיטהר. הכינוי "יהודי" חייב לשוב ולהיות ראוי. למרות ההשפלה והעבדות, העינויים והמוות, חייבת להיות הצדקה לדבקות ההירואית והעיקשת של אבות אבותינו באמונתם! רק אז, כאשר היא תיפתר באופן מכובד, תחדל שאלת היהודים להתקיים.

5 טניסון, שני קולות. הערת עורך המהדורה הגרמנית: אלפרד טניסון (Alfred Tennyson), משורר אנגלי, 1809-1892.

ג.

יש רק דרך אחת לפתור את הבעיה — כך יאמרו מתנגדי היהדות. "האלמנטים העדיפים מביניכם חייבים להתור ללא לאות לשיפור האופי וההתנהגות של אחיכם מעוררי הסלידה". בעודם אומרים זאת, הם שוכחים את הקשיים שלהם בהרמת הפרולטריון ועקירת המידות הרעות — הזרות ליהודים — מן השורש, וזאת למרות המנגנון העצום של הנצרות. אך האם מונחות גם מידותיה הטובות של היהדות על כפות המאזניים? תמיד מונחות שם רק הרעות, אלה שמיד קופצות לעין, ואת האשמה מטילים על הגזע. "הביטו על היהודים!" כך הם קוראים, אולם מי יאמר מילים אלה כאשר תכונה טובה שלהם באה לידי ביטוי? או אז משייכים אותה לאנושיות באשר היא. אגב אורחא! גם אם היה אפשר למחוק את הנזקים שגרמו אלפי שנות אומללות, לא הייתה בכך תועלת. הסלידה נטועה עמוק מדי. היא קיימת גם במקומות שבהם לא ההתנהגות ולא האופי מספקים לה עילה. זוהי הטיפה הזרה בגוף המדינה אשר קיומה גורם לאי-נוחות, זהו הכינוי הערום "יהודי" אשר מפניו נרתעים. יש המנסים להתגונן מפני הרגשה זו, בדיוק כפי שהאמריקני מנסה להתגונן מפני הדעה הקדומה המונעת ממנו לקיים יחסים עם צבעונים, במילים אחרות: ללא הצלחה. קיימים כמובן יוצאי דופן רבים, אולם ככלל, לא הניגוד בין הטוב לרע מכריע את הכף, אלא בין הטוויטונים לשמים.⁶

הפתרון, למי שמעוניינים לשמר את היהדות, לזקוף את גווה ולהחזיר לה את כבודה נמצא, לדעתי, במקום אחר. היא חייבת לשוב ולהחזיק באותו דבר שסביבו ניתן להתקבץ, אידאל מסוים שאליו מפנים את המבט ואשר ניתן להשגה רק באמצעות עידון עצמי. לומר זאת באופן ברור, ניתן להביא את המחלה לידי ריפוי יסודי רק כאשר היהדות תשוב ותשיג עצמאות כאומה.

מודע אני לכך שבהעלאת דברים אלה על הכתב עלול אני להידחף הצדה בלעג כשוטה תמהוני, שלא לומר משוגע. כפי שהדברים נראים בדורנו, ספק

6 פרוד (Froude) מספר על קרלייל (Carlyle) שיש לו רתיעה טוויטונית אמיתית מפני היהדות באשר היא.

אם קיים רעיון מטורף ופחות בר ביצוע ממנו. תפיסה בכוח של השלטון באסיה על ידי ממלכה פרסית שתיוסד מחדש, צבא טורקי אשר ישוב ויעמוד בפני חומותיה של וינה, ציור החורבות של לונדון על ידי מקוליי הניו-זילנדי, כל אלו נראים במבט ראשון סבירים יותר. זאת ועוד, אף אחד לא יתייחס לרעיון זה יותר בלגלוג, אפילו בסלידה, מאשר רוב רובם של היהודים המודרניים.

אולם יש מי שהעז והציע לעולם פתרון זה, ללא חשש מן הכוז או הנזיפות המתלווים למתן שם מכובד כל כך לחימרה (Chimäre) מגוחכת כזו. מדובר באנגלייה נוצרייה, ג'ורג' אליוט,⁷ מחברת הספר "דניאל דירונדה". וגם אם נתפס אתה כשוטה תמהוני, הרי בחברה כזו ניתן לסבול את זה. היצירה שלה נפלה על אדמה, שלא יכלה להנביט רעיון מסוג זה.⁸ האם אדמה זו תוכל אי פעם לשנות את אופייה? האם ייתכן מהפך, גם אם בעתיד הרחוק, שבעקבותיו תוכל האדמה לקלוט רעיון כזה?

למהפך כזה יש צורך בתחייה מחודשת, התעוררות של הרוח היהודית העתיקה. אי-אפשר להדגיש זאת מספיק: אי-אפשר להעלות על הדעת שהיהדות תשמש חומר להתגשמות הרעיון הלאומי, בהתחשב במצבה בימים אלו! מבחינת בנייתה של ישות מדינית היה ההמון השמש שמשו הוציא ממצרים מתאים יותר מהצאצאים של ימינו. אין צורך להמשיך ולהסביר נקודה זו, אך עם זאת חשוב לחקור את האלמנטים שמהם מורכבת כיום היהדות.

חלק הארי, כארבעה מיליון, כולל את תושבי רוסיה, פולין וגליציה ומורכב במרביתו מאורתודוקסים אדוקים. עיקר מעיינם בבית הכנסת, במנהגים הדתיים, במשפחה ובפרנסה. מבחינתם, היהדות — למרות כל ההשפלה שיש לסבול בגינה — היא העם הנבחר שנרדף על ידי הרעים, בגין החלטה שאין לה חקר. הם חוששים מהתבוללות, ולעתים קרובות אף מחיי החברה, אשר מתפתחים בינם ובין העמים שבתוכם הם חיים. בעודם צועדים בעפר — חלקם עניים מרודים

7 הערת עורך המהדורה הגרמנית: George Eliot 1819–1880, כינויה הספרותי של המחברת האנגלית מרי אן אוונס. הרומן שלה "דניאל דירונדה" יצא לאור ב-1876.

8 מעריצים רבים שלה התייחסו לרעיון זה בכיטול. אולם בחוברת קטנה בשם גאו אליוט והיהדות (Geo Eliot und Judaism) מעלה פרופ' דויד קאופמן מפסט רעיון זה על נס, עובדה המוזכרת בסיפוק רב באחד ממכתביה של המחברת.

— ומקיימים עצמם בדוחק קורע לב, הרי הם עדיין רואים בעם שלהם את מלך העמים. הם לא שכחו דבר ולא למדו דבר. הם מחזיקים בקנאות של אבותיהם, אולם חסרים את החוזק הגופני או האומץ שלהם. הם חיים בתוך העבר, אולם לא מתוך עניין היסטורי, אלא מתוך עניין במסורות שאליהן הם קשורים. במצב העניינים האידאלי, מבחינתם, יש לקימום הלאומי תפקיד משני ביותר. ואם הם בכל זאת מייחלים לכך, הרי אין להם כל כוונה לעבור בעצמם את הרפורמה שכה חיונית להם וכך לסלול את דרכם. הם מפקידים את הכול בידי האל הטוב, למעט נושא חינוך הילדים, שם טמון מקור שאיפתם להגיע יום אחד לגדולות. יש להם תכונות שהופכות אותם ליסוד מועיל בכל מדינה: הם אינטליגנטים, חרוצים, פיקחים, חסכנים ושוחרי שלום. בשל האופי הפעלתני שלהם, הם גם מכניסים חיים לאוכלוסייה שבקרבה הם גרים, אשר בלי התחרות ייתכן שהייתה דורכת במקום. מוטרדת, מבוהלת ומנושלת מתחומי פרנסה רבים, נאלצת יהדות זו לעסוק במשלחי יד שאחרים רואים בהם משפילים, כדי לשרוד. כמו כן, התאוה שלהם לקניין לא תמיד מאפשרת להם להיות קפדנים בבחירת האמצעים להשגתו.

ייתכן שתיאור זה גם מדי. אני עצמי מעולם לא ביקרתי במדינות אלה ואני מביע דעתי אך על סמך תיאורים ודברים ששמעתי באקראי מיהודים אדוקים אחדים, אביונים בני השכבות התחתונות.

גם אם תתאושש יהדות זו מספיק כדי לנסות ולהשיג עצמאות, הרי ללא התערבות חיצונית היא תמשיך לשאת בקרבה את הנבטים להתמוטטות המהירה. ניתן להשוות זאת לצמח מטפס, הפורח כל עוד הוא צמוד לקיר, אולם כשנחלשת אחיזתו, הוא צונח ונובל. כמו בעבר, תשוב יהדות זו ותסתגר בתוך עצמה, תחפש ללכת בדרכה הייחודית. היא לא תהיה מוכנה לשום ויתור לטובת הזמנים החדשים ובכך תזמין רגשות רתיעה או זלזול מצד שכנותיה. היא תחסר את הגאווה ויכולת העמידה של אבות אבותיה, אשר בעזרתן התמרדו האחרונים כנגד טיטוס ואדריאנוס. התנ"ך יהווה מבחינתה את ההתחלה ואת הסוף, וכל כוחה יבוזבז על מחלוקות בעניין פרשנותו. היא תנסה לעמוד ללא תזוזה בתוך הנחשול השוטף, ולבסוף היא תיסחף.

מתוך יהדות אדוקה זו מתפתחת, לפי קצב השתנות התנאים, יהדות שונה, הדבקה באמונתה בחלק מהכתבים הישנים, אולי אף בסוג של אמונות תפלות,

מתוך יראת כבוד מסוימת, צניעות, שלא להתיר את הברית עד תום. היא זנחה את התקנות של הנהגים הדתיים, הצטרפה לקהילה הרפורמית, הפנתה את גבה לבית הכנסת ומבקרת שם אך בימי החג החשובים: פסח, ראש השנה ויום כיפור. ילדיה מקבלים שיעורי דת ביהדות, חלקם אף שיעורים בעברית והם מנהלים טקסי נישואין וקבורה על פי הנהג הדתי. היא מקדישה את עצמה לכל מה שמקדם את טובת בני גזעה, אך בד בבד מציגה עניין אמיתי בטובת הקהילה. היא שברה את מסורת הבידוד, מעוניינת לצעוד עם הזמן ובונה, במידה מסוימת, גשר בין אנשיה ובין הלאום, שבקרבו היא חיה. בעמדה זו היא שבעת רצון. שאיפותיה מסתכמות בהגברת החינוך ובשוויון אזרחי וסוציאלי לבני גזעה.

הקשיים של יהדות זו בימינו מתחילים עם הדור המתבגר. הילדים מקבלים שיעורי דת, אשר ברוב המקרים מותירים אותם אדישים. המורה היה יכול להפוך אותם למרתקים, אילו היה בעל אינטליגנציה מספיקה, נקודת ראות חופשית ומטרה מסוימת מול העיניים, שאותה היה שואף לחבב על החניך. היה אפשר ללמד את ההיסטוריה היהודית בהקשר לזו של עמים עתיקים אחרים ולא כמשהו ייחודי, מובדל, רעיון הזר לכל ילד. אולם כמה מעטים בוחרים בדרך זו! הילד, אם כן, לומד מנהגים אשר אין ביכולתם לעניין אותו, שכן בביתו הפרטי דחקו אותם הצדה. ואם הוא בכל זאת מזכיר אותם אגב אורחא בשיחה, הרי הדבר נעשה באירוניה חומלת. אם הוא רואה מישהו המקיים את המצוות, בביתם של הורי הוריו או בקרב השכבה הענייה והנבערת — קרוב לוודאי שהדבר אינו נעשה באופן מכובד או אסתטי במיוחד — הרי מבחינתו, דבק בכך גיחוך מסוים. מייגע לקרוא את כל הקינות, הגערות ואיומי הנביאים בברית הישנה, חסרים שם תיאורים חיים ומרתקים של המתרחש בשוק, בחדרי הלימוד, בארמון, של היחסים עם העמים השכנים — עניינים מסבידי פנים, משיבי נפש! וככל שגוברת חרדתו הסודית מפני החתים, בני שבט עמון, המואבים, מזמורי התהלים של דוד ואמרותיו של שלמה, הרי האיליאדה והאודיסאה מההיסטוריה הרומית מענגות אותו יותר ויותר. הפער בנועם הצליל בין השמות היווניים לבין אלו של היהדות! גם לאחרונים היה צליל נאה במקום שממנו באו, אולם בגולה הוא התפוגג, כמו שנעלמו הכתפיות! אברהם הוא שמו של המלווה בבית העבוט הפינתי, לסמרטוטר קוראים משה, דוד מחזר

על הפתחים, רבקה היא הזקנה לבושת הקרעים הרוכלת בבגדים מרופטים ונתן — אבוי, בן דמותו של הנביא מלא העוז מתקופת דוד! — נתן מוכר תחפושות ותכשיטים מזויפים. בעוד המסורות הישנות הופכות כיום למומיות או למגוחכות, הרי מחד גיסא מתעצם קסמה של ההיסטוריה של עמים אחרים, ההווה המרענן, מלא החיים והמפתה שלהם, ומאידך גיסא מתבהרת באופן הדרגתי ההבנה כי "שונים אנו", יש תחושה של בידוד, של דחייה, כמיהה להתאחד עם שאר האנשים, אנשים אשר כבר בבית הספר מפנים לנו עורף ומתייחסים אלינו כאל משהו נחות ומגונה.

משום כך צומחת מתוך החוגים הללו כמעט תמיד יהדות שלישית. המבנה החיצוני כמו גם זה הרוחני של יהדות זו עדיין משמר את הדגם של הגזע, אולם למעשה השם בלבד הוא שמקשר ביניהם. יהדות זו מייחלת לשחרור מלא מהנידוי הישן. גם כאן קיימים כיוונים שונים אולם כמעט כולם מאוחדים בדעה שהיהדות היא אסון.⁹ האמרה של היינה בעניין "המכה הנסחבת מאז עמק הנילוס" הפכה למוטו שלהם.¹⁰ הם רוצים להיות גרמנים בכל רמ"ח אבריהם ולשתות יחד מן הגביע המלא, שאותו מציעה המולדת לילדיה האמיתיים. אך המוצא הפטאלי שלהם עומד בדרכם, וככל שהגדה השנייה קרובה ומפתה יותר, כך נדמית להם הגדה שעליה הם עומדים עצובה יותר. בניגוד מר לרצונם קושרים אותם חבליו של טיפוס עקשן, והתחשבות בקרובים, לגדה האחרונה, ועל כן הופכת אדישותם לאנטיפתיה מובהקת. כל דבר יהודי נתפס כמגעיל ויש להימנע ממנו ככל האפשר. חלקם מחפשים את הישועה בנישואי תערובת, אחרים באמצעות הטבילה. הראשונים עוברים בדרך כלל במהירות לצד השני; בכל אופן, הילדים מוטבלים וההורים היהודים מתמלאים רגשות הקלה וגאווה כאשר הם רואים אותם בתוך שורות הנוצרים. האושר שממלא אצלם תפקיד ראשי הוא של העולם הזה, ולא של העולם הבא!

9 הערת עורך המהדורה הגרמנית: נראה שהמחבר מרמז לקטע מספרו של היינריך היינה מ-1828 "תמונות מסע מאיטליה" (*Reisebilder aus Italien*). גם משה הס מצטט קטע זה בספרו "רומא וירושלים".

10 הערת עורך המהדורה הגרמנית: נלקח מהשיר של היינריך היינה "בית החולים החדש לכני ישראל בהמבורג", מתוך הקובץ "שירים חדשים" (*Neuen Gedichten*).

מי שנוחר מאחור, עושה זאת רק לעתים נדירות מתוך דבקות אמיתית. גם אם עדיין יש מי שיודע דבר או שניים על היהדות או שמפגין לפחות יראת כבוד כלשהי, הרי בקרב הילדים אין כאלה כלל. הידיעות שלהם על ההיסטוריה של עצמם מצומצמות אך למה שנלמד בשיעורי הדת הנוצריים. שם הם שומעים כי בעת העתיקה היה העם שלהם עיקש ומסנוור, כי הוא שהוביל לצלב את המטיף לדת האמיתית והטהורה, את המושיע, בשל דרישתו להפגין טוב לב וטוהר במעשים עצמם ולא בדרך ביצועם — וכי מאז הוא משוטט ברחבי תבל כנמלט מפני קללה, חסר שקט ובית. ההשתייכות לעם זה היא הצל שהעיב על חייהם של הוריהם ובמידה פחותה, אם כי מורגשת, עודנו מעיב על חייהם שלהם. בשלב זה נשלמת ההתפוררות לחלוטין. דומני שאלה הם פני הדברים כיום בגרמניה. היכן שעדיין שוכנת אהבה לגזע העצמי, נצמדים בעקשות רבה ותכופה מדי לרעיונות עתיקים ומיושנים, המוציאים מכלל אפשרות את ההקמה של ישות מדינית עצמאית. היכן שאינטליגנציה גבוהה והשכלה משולבים בהשקפה מודרנית, היכן שהיהדות מציגה עד כמה הייתה יכולה להצליח לו הייתה תלויה אך בעצמה, יש לעתים תכופות מדי חוסר עניין ואפילו הימנעות מכוונת מהנושא. שם עוברים ההישגים למחנה של הנוצרים, ולא נדיר שהם משמשים, כעבור זמן, את הדור הבא של המפלגה האנטישמית.¹¹ אין בנמצא רעיון, מטרה או אידאל כלשהם המסוגלים להרים, לסחוף ולשלהב אביונים כעשירים, אדוקים כנאורים, משכילים כבורים. אידאל כמו זה שבזכותו שבו יוון ואיטליה לזקוף את ראשן, לאחר תקופה ארוכה של השפלה.

11 יש גם מי שחולם על "השליחות הסגולית של היהדות" אשר תתגשם רק בעקבות הפצתה ברחבי תבל. שליחות זו אמורה להביא לידי כריתתה של ברית אחים בין האומות השונות. עד כה רחוקה משימה זו מלהצליח וחסרונה הגדול ביותר טמון בכך שאף אחד אינו סובל את השליחים. רק לאחר שהללו ישיגו עמדה מוערכת כלשהי, ייתכן שהם יזכו בשייכות. הערת עורך המהדורה הגרמנית: במאה התשע עשרה יוצגה תפיסה זו, בין היתר, על ידי שמשון רפאל (Samson Rafael Hirsh) הנאו-אורתודוקסי והרב הרפורמי אברהם גייגר (Abraham Geiger).

ד.

עד עתה דנתי אך ביהדות גרמניה, אולם באנגליה שונים פני הדברים.¹² שם יש מספר רב של יהודים ויהודיות מכובדים, המשלבים אהבה כנה למולדת בנאמנות לגזעם ועניין אמיתי בו. לעולם אין עולה בראשם המחשבה להינתק ממנו. מוכן שגם באנגליה עדיין חשים, מבחינה חברתית, בהסתייגות מסוימת כלפיהם, אולם אין הדבר מתמיה. האנגלים הם יותר ייחודיים מהגרמנים, הכיתתיות שלהם מובהקת יותר והרתיעה שלהם מכל דבר זר גדולה יותר. והמוזרות של רוב היהודים שהגרו מהיבשת ומתגוררים עתה באנגליה בולטת במיוחד. במקרים רבים התרגלו לראות ביהודים לא מתאימים לחברה האנגלית המסוימת, ונדרש שם זמן רב יותר להתגבר על דעות קדומות דתיות וחברתיות. עם זאת, אם היהודי הוא בעל השכלה ונפש מחושלת, הרי הרתיעה ממנו נעלמת והעניין האמיתי בו גובר. כאן טמון, כך אני סבור, ההבדל המשמעותי בהשוואה לגרמניה. באנגליה נופלות המחיצות כאשר מבינים שהמהות והחשיבה היהודיות אינן מהוות סיבה להמשך קיומן. בגרמניה, להבדיל, הבינו זאת חוגים נרחבים כבר מזמן, אך הם חותרים להשתמרות המחיצות משום שהאנטישמיות (הן הגלויה והן החבויה) מעוניינת להרחיק את הגזע ולהשפילו.

את הטענה המועלית כאן לעתים תכופות, ולפיה היהדות מקימה מדינה בתוך מדינה¹³ ועל כן אין יהודי יכול להיות פטריוט אמיתי, אין שומעים באנגליה. אין היהודי נדרש ללבוש את מסכת הנצרות כדי להיחשב לאנגלי

12 הערת עורך המדורה הגרמנית: על המצב החברתי והאמנסיפציה של היהודים באנגליה במאה התשע עשרה ראו W. D. Rubinstein, *A history of the Jews in the English-speaking world: Great Britain*, New York, 1996

13 הערת עורך המדורה הגרמנית: עד שלהי המאה השמונה עשרה חיו היהודים כחברה מסוגרת תחת הפיקוח של בתי הדין הרבניים (ראו Shulamit Volkov, *Die Juden in Deutschland 1780-1918*, (Enzyklopädie Deutscher Geschichte, vol. 16, München 1994, p. 5 Johann) יוהאן גוטליב פיכטה (Gottlieb Fichte) חיאר את היהדות במסה שלו מ-1793, *Beitrag zur Berichtigung der Urteile des Publikums über die französische Revolution* עם כל השאר". מתוך *Beitrag zur Berichtigung der Urteile des Publikums über die französische Revolution*, Richard Schottky (ed.), Hamburg 1973, p. 114 Jacob Katz, "A State within a State. The History of an Anti-Semitic Slogan". in: *Zur Assimilation und Emanzipation der Juden. Ausgewählte Schriften*, Darmstadt 1982, p. 124-153

או כדי לכהן בתפקידים מסוימים. אין רואים סכנה בעושרו, השפעתו הגוברת וזריזותו של הגזע, לא מבחינת המדינה ולא מבחינת המסורת האנגלית. להפך, רואים ביהודים אזרחים טובים ומועילים, ואופיים הפטריוטי, חריצותם, נדבנותם ובתי הספר שלהם זוכים לשבחים רבים. באנגליה אפוא אין שאלת היהודים קיימת.

ואולם גם כאן צפויה סכנה, אם כי יש לקוות שהיא רחוקה ביותר. אין לכחד שהכמות הזעומה, באופן יחסי, של היהודים המתגוררים באנגליה, משחקת לטובתם. ההשפעה שלהם עדיין איננה מורגשת כמו כאן. אך ככל שאנגליה תמשיך להוכיח את עצמה, מבחינת היהודים, כחלק מהארץ המובטחת, כך היא תמשוך אותם אליה עוד ועוד. בעקבות זאת תיתכן בקלות הצפה, ובמקרה של גידול בהגירה הרוסית-פולנית תהפוך ההצפה לבעלת אופי לא רצוי. יש לאנגלים חוש צדק מפותח והם לא ייטו למהר ולהבחין בין יהודי מזיק ובין אדם אחר שמזיק; עם זאת, ייתכן שזה יהיה להם יותר מדי, כפי שקרה לאמריקנים בעניין ההגירה הסינית. או אז יעמדו שוויון הנפש של העובדים האנגלים והסובלנות של המעמד המשכיל במבחן קשה מדי, ויחלו לקנן גם שם דעות קדומות ושנאה.

אך האם זה ראוי מבחינתנו לאפשר לעם זה מהמזרח, אשר נטפלים אליו ממילא, להמשיך ולהתנוון בעליבות? ניסיונות השתדלות אצל הממשלה הרוסית הם חסרי טעם, כפי שהוכיח גורל העצומה של ה-Mansion House.¹⁴ אוסוולד סימון (Oswald Simon) מציע ב"טיימס" כי אנגליה, צרפת ואמריקה ישתפו פעולה לצורך חלוקת המהגרים בין המדינות. קל לדבר. נניח אפילו שיימצאו לכך האמצעים החיוניים, כיצד יהיה אפשר לשכן ולו חצי מיליון מהגרים יהודים?

14 הערת עורך המהדורה הגרמנית: Mansion House הוא מקום מושבו של ראש עיריית לונדון. עצומת ה-Mansion House בעניין פרשת דמשק זכתה לפרסום מיוחד. באותה פרשה הואשמה הקהילה היהודית ברצח על פי נוהג דתי בעקבות היעלמותם של פרנציסקני ומשרתו. ראו לעניין זה משה הס, רומא וירושלים, עמ' 240. בשנת 1858 זכתה עצומה נוספת לפרסום, כאשר ילד יהודי נחטף בבולוניה מבית הוריו בעקבות טענתה של השפחה, כי היא הטבילה אותו. למרות מחאות רבות, בין היתר מטעמו של נפוליאון השלישי והקיסר האוסטרי פרנץ יוזף, סירב האפיפיור פיוס התשיעי להשיב את הילד לחיק הוריו. הילד נשאר בידיים קתוליות. ראו גם לעניין זה הס, עמ' 223.

אין להתעלם מכך שאין מי שמעוניין בהם כמתיישבים בהמוניהם. לא יעבור זמן רב עד שהמתאות הרמות ישימו לדבר קץ, או שהאנטישמיות תשתרש באותן מדינות, שבהן היא לא הייתה קיימת עד כה. כך תשוב שאלת היהודים ותעלה כל פעם מחדש, והעם הנודד, המגורש מחלקת אדמה אחת לאחרת, ימשיך לגרום לאי-שקט בקרב האומות.

נותר, אם כן, רק מוצא אחד: קימום לאומי. וגם אם שלהובם של יהודי היבשת במצבם הנוכחי לרעיון זה נראה חסר סיכוי, הרי בקרב יהדות אנגליה עדיין קיימת אותה יראת כבוד, אותה נאמנות לגזע ואותה מודעות עצמית, אשר יחד יש בכוחן לספק זיק של תקווה. אך זיק בלבד, לדאבון הלב! ואולם אם אי-פעם תוציא היהדות מבצע משותף כזה אל הפועל, הרי נקודת המוצא שלו תהיה, לדעתי, באנגליה או לכל הפחות תימצא לו בקרב יהודיה התמיכה הנרחבת ביותר. מי שאינו מכיר את אנגליה חושב שמדובר במדינה פיכחת בלבד. ואולם דווקא שם נבטו רעיונות דגולים, דווקא שם נמצאו ההתלהבות, העמידות וההתמדה שנדרשו להתגברות על כל הקשיים. אופי זה עבר גם לבניה היהודים של המדינה. מקרבם יקומו יום אחד, אם בכלל, הגברים אשר יהיו מוכנים להושיט יד, ועל אדמת מדינה זו תהיה הסימפטיה מצד אזרחיה הנוצרים, וככל הנראה גם עזרתם, מובטחת.

האות לבעיטת הפתיחה יינתן, ככל הנראה, כאשר שאלת היהודים תיהפך לבהולה. במקום לראות באנטישמיות הקיצונית מחלה, כפי שהיא מאובחנת כיום, יראו בה דווקא תרופה ליהדות. דווקא היא שתשקה את הגוף, אשר דומה שהופקר להתנוונות, בסם החיים. כבר מזמן התרשמתי מכך, שדווקא בעזרת התנועה הזו תוכל היהדות לשוב ולהתעצם, להרים ולעזן את עצמה.

מוקדם יותר ניסיתי להבהיר כי מדובר בעיקר ביהדות הנאורה המתייחסת לרעיון הקימום הלאומי באדישות — ולפרקים אף בשלילה — ורואה בו אבסורד. על כן הינתקות ממנה תהיה מועילה. ההתעוררות והתנועה נושאות בתוכן את נבט הטוב. הלוואי שהרדיפה תגרום לכל האלמנטים החלשים להמיר את דתם — זה לא יזיק — היפוכו של דבר! אצל חלק היא תעורר שאלות, כיצד יש להתמודד עם הנושא. ראשית, הם יהפכו למודעים לנזקי היהדות שגורמים להשפלתה. לאחר מכן הם יחתרו לגידולו של דור חדש, נאור ומעודן, ויציתו בו עניין בעבר האישי שלו. אם כך יהיו פני הדברים, הרי הנוער היהודי לא

יאלץ להמשיך ולדחוק עצמו לתוך אגן הטבילה, כפי שקורה היום. מי שהתנסה בשיחה עם הנוטים להמרה, מופתע לעתים תכופות מחוסר הידע המשווע שלהם בנושאים כמו מהותו ועברו של עמם, כמו גם בעניין התהוותה ומהותה של הנצרות. הסיסמאות הריקות שכות ומתגלות. בעיקרו של דבר, בראשונה הם מתביישים, ובשנייה הם מקווים למצוא את הכבוד ושאר הנאות החיים.

אך גם בהנחה שיבוא היום שבו יצוצו מנהיגים מובילים אשר יסכימו להטיף בפומבי לרעיון הקימום הלאומי, הרי הדרך להגשמותו עוד ארוכה כל כך! החומרים המצויים כיום שוללים כל תקווה לפעולה! תהיה זו איזולת לאסוף את ההמון הזמין ביותר ולהשתילו. לדעתי, יש להקים איגוד שיחרות את המטרה האמורה על דגלו ואשר לעת עתה יעסוק בהכנות בלבד לקראת העתיד הרחוק. בעודו חותר לקראת המטרה, יאלץ האיגוד לנסות ללא לאות להעלות את הרמה הפיזית והמוסרית של הגזע, ובמיוחד לשאוף ליצירתה של קבוצת גרעין, אשר תהיה רחוקה מהשפעותיה המזיקות של הסביבה בימינו. לעניין זה רואה אני בקפריסין מדינה מתאימה מכמה סיבות: היא נמצאת תחת שלטון אנגלי, היא קרובה לפלשתינה, היא אינה מאוכלסת מדי והיהודים שגשגו שם כבר בעת העתיקה. גם העובדה שהיה זה דווקא ד'זרעאלי¹⁵ שזכה בה לטובת אנגליה השפיעה על עמדתו. את המתיישבים הראשונים יש לבחור בקפידה יתרה. עליהם להימנות בעיקר עם יהדות המזרח, להיות בעלי מבנה גוף חסון, אופי טוב, להקפיד על הופעתם ולהיות מורגלים בעבודה קשה. יש להעמידם תחת הניהול של גברים מנוסים ופרקטיים, אשר בעצמם מעוניינים להגשים את האידאל העתידי. בתי ספר טובים, התרחקות מהתחסדות בד בבד עם התקרבות לתכלית ההיסטורית, ליראת הכבוד הנושנה ולתקוות העתיד. השינוי המפליא במהירותו שעובר על היהודים, שבו ניתן להבחין כבר עתה, הוא ערובה לכך שהעידון הגופני והרוחני, שבו דנתי קודם לכן, יצא אל הפועל במהירות בנסיבות המתאימות. למי שמכיר את תולדותיהן של חלק מהמשפחות היהודיות רמות

15 הערת עורך המהדורה הגרמנית: מדובר בבנימין ד'זרעאלי, 1804-1881, סופר ומדינאי אנגלי. מ-1848 כיהן פעמים מספר כמנהיג הקונסרבטיבים, שר אוצר וראש ממשלה. בקונגרס ברלין ב-1878, אשר היה אמור לסיים את משבר הבלקן של השנים 1875-1878, קיבלה אנגליה את השליטה על קפריסין, שעד אז הייתה שייכת לאימפריה העות'מנית המתפוררת.

